

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ЧОЛОВІКІВ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0531
спеціальності 053– Психологія
Наумов Ярослав Вікторович
Керівник: к.психол.н., доц. Залановська Л.І.
Рецензент: к.психол.н., доц. Железнякова Ю.В.

Запоріжжя – 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра психології

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Наумов Ярослав Вікторович

Тема роботи Соціально-психологічні особливості гендерної ідентичності чоловіків в умовах соціальних трансформацій

керівник роботи Залановська Л.І. к.психол.н., доцент кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року № 884-с

2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: визначити теоретичні основи соціально-психологічних особливостей гендерної ідентичності чоловіків; проаналізувати соціально-психологічні детермінанти гендерної ідентичності чоловіків в умовах трансформацій; експериментально дослідити гендерну ідентичність чоловіків та її соціально-психологічні особливості.
5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 2 рисунка
6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Залановська Л.І., доцент		
Розділ 1	Залановська Л.І., доцент		
Розділ 2	Залановська Л.І., доцент		
Висновки	Залановська Л.І., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ Наумов Я.В.

Керівник роботи _____ Залановська Л.І.

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Грєдинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 72 стор., 3 таблиці, 2 рисунка, 67 джерел, 2 додатка.

Об'єкт: гендерна ідентичність чоловіків.

Предмет: соціально-психологічні особливості гендерної ідентичності чоловіків в умовах соціальних трансформацій.

Мета: визначити соціально-психологічні особливості гендерної ідентичності чоловіків в умовах соціальних трансформаційних змін.

Гіпотеза: в умовах соціальних трансформаційних змін спостерігається зміни, в сфері гендерної ідентичності, інверсія статевих та гендерних ролей, а саме: зміна статі з маскулінної на андрогіну.

Методи: у роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричні (психологічне тестування, анкетування), якісний і кореляційний аналіз результатів дослідження.

Наукова новизна проведеного дослідження дозволяє вивчити актуальну проблему зміни сучасного суспільства з точки зору модифікації гендерної ідентичності чоловіків в умовах соціальних трансформаційних змін.

Практичне значення отримані в ході дослідження емпіричні дані можуть знайти застосування у практичній діяльності психологів, що займаються проблемами індивідуального консультування з молодими та зрілими чоловіками, а також при розробці спецкурсів з соціальної психології і психології сім'ї.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ЧОЛОВІКТ, СОЦІАЛЬНІ УМОВИ, ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ, ЗМІНА СТАТІ, МАСКУЛІННІСТЬ, АНДРОГІННІСТЬ

SUMMARY

Naumov Ya.V. Socio-Psychological features of Men Gender Identity in the Context of Social Transformations.

Master's qualification work: 72 pages, 3 tables, 2 figures, 67 sources, 2 appendices.

Object: gender identity of men.

Subject: socio-psychological features of men's gender identity in the conditions of social transformations.

Purpose: to determine the socio-psychological features of men's gender identity in the conditions of social transformational changes.

Hypothesis: in the conditions of social transformational changes, changes are observed in the field of gender identity, an inversion of sexual and gender roles, namely: a change of gender from masculine to androgynous.

Methods: theoretical methods (theoretical-comparative analysis of psychological and pedagogical literature on the researched problem) and empirical (psychological testing, questionnaires), qualitative and correlational analysis of research results were used in the work.

The scientific novelty of the conducted research makes it possible to study the actual problem of changing modern society from the point of view of modifying the gender identity of men in the conditions of social transformational changes.

Practical significance The empirical data obtained during the research can be used in the practical activities of psychologists dealing with the problems of individual counseling with young and mature men, as well as in the development of special courses in social psychology and family psychology.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS, GENDER IDENTITY, MALE, SOCIAL CONDITIONS, TRANSFORMATIONAL CHANGES, SEX CHANGE, MASCULINITY, ANDROGYN.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧОЛОВІКІВ.....	9
1.1. Поняття та проблеми формування гендерної ідентичності. Аналіз теоретичних підходів до формування гендерної ідентичності.....	9
1.2. Становлення чоловічої гендерної ідентичності.....	38
1.3. Фемінність чоловіків.....	47
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧОЛОВІКІВ.....	55
2.1. Мета, методи, організація дослідження.....	55
2.2. Аналіз емпіричного дослідження гендерної ідентичності чоловіків.....	57
2.3. Аналіз емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей гендерної ідентичності чоловіків.....	61
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Гендерна ідентичність – це особливий вид соціальної ідентичності, що співіснує в самосвідомості людини в єдності з поданнями про професійний, сімейний, етнічний, освітній й т.п. статуси. Вона починає формуватися з народження дитини, коли на підставі будови його зовнішніх полових органів визначається його паспортна (цивільна, акушерська) підлога. З цього починається процес гендерної соціалізації, у ході якого дитини цілеспрямовано виховують таким чином, щоб вона відповідала прийнятим у даному суспільстві уявленням про «чоловіче» та «жіноче». Саме на підставі існуючих у суспільстві еталонів формуються уявлення дитини про власну гендерну ідентичність та ролі, її поведінку, а також самооцінку.

Сучасний світ, що характеризується великою динамічністю та мінливістю соціокультурних зразків і норм, змушує особистість переживати додаткові труднощі: те, що було прийнятою нормою для особистості вчора, сьогодні вже може бути не затребуване. Змінюється соціальний стан і характер діяльності чоловіків і жінок. Проблема формування гендерної ідентичності досить актуальна для психології. У дитинстві у людини формується самосвідомість, засвоюються моральні та соціальні норми. Стать - це перша категорія, в якій дитина осмислює себе як індивідуальність. Розвиток дитини як представника чоловічої або жіночої статі може бути повноцінним завдяки його взаєминам із значущими дорослими - батьками та іншими людьми. Тому статевий і соціальний розвиток дитини тісно взаємопов'язані між собою. Усвідомлення і прийняття дитиною своєї статевої приналежності відбувається відповідно до його власними визначеннями мужності і жіночності. Це веде до формування статевої ідентичності. Проблеми гендеру та гендерної ідентичності наразі є досить актуальними і багато сучасних дослідників звертаються до них. Завдяки високій інтенсивності і продуктивності здійснюваних гендерних досліджень детально розробленими є культурні, соціальні, національні, а також

психічні та індивідуально-психологічні особливості становлення гендерної ідентичності. Однак очевидним є те, що розробки у площині гендеру тяжіють до вивчення становлення жінки, розвитку жіночності, конституювання жіночої ідентичності. Питання ж змісту і генези чоловічої гендерної ідентичності набули актуальності відносно нещодавно, тож потребують поглибленого теоретико-емпіричного дослідження.

У багатьох країнах світу останні десятиріччя ХХ століття були періодом суттєвих зрушень у вирівнюванні прав і можливостей чоловіків та жінок, особливо стосовно доступу до економічних, політичних та освітніх ресурсів, а також суттєвих зрушень у подоланні традиційних уявлень про соціальні ролі й особистісні характеристики жінок і чоловіків. Як відомо, Україна прагне стати повноправною частиною європейської спільноти, наблизившись до останньої за основними соціально-економічними показниками та стандартами життя. Але демократичний розвиток європейських країн другої половини ХХ століття невіддільний від суттєвих перетворень у гендерній свідомості та гендерних відносинах їхніх громадян.

Об'єкт: гендерна ідентичність чоловіків.

Предмет: соціально-психологічні особливості гендерної ідентичності чоловіків в умовах соціальних трансформацій.

Мета: визначити соціально-психологічні особливості гендерної ідентичності чоловіків в умовах соціальних трансформаційних змін.

Гіпотеза: в умовах соціальних трансформаційних змін спостерігається зміни, в сфері гендерної ідентичності, інверсія статевих та гендерних ролей, а саме: зміна статі з маскулінної на андрогіну.

Враховуючи мету та гіпотезу даного дослідження, були сформульовані наступні завдання:

- визначити теоретичні основи соціально-психологічних особливостей гендерної ідентичності чоловіків;
- проаналізувати соціально-психологічні детермінанти гендерної ідентичності чоловіків в умовах трансформацій;

- експериментально дослідити гендерну ідентичність чоловіків та її соціально-психологічні особливості.

Методи: у роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричні (психологічне тестування, анкетування), якісний і кореляційний аналіз результатів дослідження.

В якості діагностичного інструментарію для розв'язання експериментальних завдань використано: «опитувальник С. Бем дослідження фемінності-маскулінності особистості», «індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)», «методика «хто я?» М. Кун, Т. Макпартленд».

Наукова новизна проведеного дослідження дозволяє вивчити актуальну проблему зміни сучасного суспільства з точки зору модифікації гендерної ідентичності чоловіків в умовах соціальних трансформаційних змін.

Практичне значення отримані в ході дослідження емпіричні дані можуть знайти застосування у практичній діяльності психологів, що займаються проблемами індивідуального консультивання з молодими та зрілими чоловіками, а також при розробці спецкурсів з соціальної психології і психології сім'ї.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались використанням теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням адекватних психодіагностичних методик, поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних.

Структура роботи. робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧОЛОВІКІВ

1.1. Поняття та проблеми формування гендерної ідентичності. Аналіз теоретичних підходів до формування гендерної ідентичності

На нашу думку, для розуміння специфіки гендерної ідентичності важливо розглянути поняття гендеру та соціальної ідентичності. Як зазначає Ю.М. Галустьян, В. П. Новицька термін “гендер” почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них якраз впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Гендер став необхідним конструктом реальних практичних перетворень у суспільних відносинах, складовим базовим компонентом яких є статус жінки та чоловіка. Все більшого розголосу, поширення як у науковому вжитку, так і в політико-правовому аналізі проблем рівності статей набуває поняття гендеру і в Україні [21].

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації [37].

Українські науковці Тамара Говорун і Оксана Кікінежді тлумачать гендер як соціально-психологічну характеристику, набуту у процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається

особливостями культури, традицій, вихованням та соціальними очікуваннями [25].

Клеціна І.С. підкреслює, що для досліджень гендеру у сучасних умовах найголовнішим є гендер психологічний, тобто соціальний, який задає схему гендерної поведінки, навіть у тих випадках, коли статева приналежність індивіда не є важливою [28, 194].

М.Г. Ткалич зазначає, що у сучасній науці гендер тлумачать не тільки як систему міжособистісних взаємодій і владних відносин, а також як соціальний інститут та особистісну характеристику. Гендер як соціальний інститут визначає гендерні норми і статуси, представлені на поведінковому рівні; гендерний поділ праці; права та обов'язки статі; гендерний соціальний контроль; гендерну ідеологію; гендерні образи як культурну репрезентацію гендеру. Компонентами гендеру як характеристики та властивості особистості є біологічна складова (належність до певної біологічної статі); гендерна ідентичність (сприйняття та усвідомлення своєї статевої належності); гендерні ролі і статуси, передусім шлюбний та репродуктивний; властиві особистості гендерні переконання, репрезентації та стереотипи [47, 49].

Зазначимо, що ідентичність як психологічний феномен пов'язана з переживанням і усвідомленням людиною себе у світі. У цьому сенсі вона тотожна самосвідомості і завжди пов'язана із самістю і Я-концепцією. До проблеми ідентичності зверталися представники психоаналітичної, інтеракціоністської, когнітивної орієнтації.

Розуміючи ідентичність в цілому як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я», Е. Еріксон робить акцент на динамічності, мінливості ідентичності на протязі всього життя людини, виділяючи в якості основної адаптаційну функцію даної особистісної структури. За Е. Еріксоном процес становлення і розвитку ідентичності «зберігає цілісність і індивідуальність досвіду людини, дає йому можливість передбачувати як внутрішні, так і зовнішні небезпеки і співвідносити свої здібності із соціальними можливостями, що представляються суспільством» [44]. Як наслідок, поняття

ідентичності співвідносно для Е.Еріксона перш за все з поняттям постійного, невинного розвитку Я.Ю. Хабермас розуміє особистісну і соціальну ідентичність як два виміри, в яких реалізується балансуєча Я-ідентичність. Вертикальний вимір – особистісна ідентичність забезпечує зв'язок історії життя людини [38].

Горизонтальний вимір – соціальна ідентичність забезпечує можливість виконувати різноманітні вимоги всіх рольових систем, до яких належить людина. Я-ідентичність виникає в балансі між особистісною і соціальною ідентичністю. Встановлення і підтримка цього балансу виникає за допомогою технік взаємодії, серед яких виняткове значення має мова.

Під час взаємодії людина прояснює свою ідентичність, намагаючись відповідати нормативним очікуванням партнера. У той же час людина прагне до вираження своєї неповторності [45].

Важливим для розкриття нашої теми є розуміння поняття соціальної ідентичності. В соціології та соціальній психології використовують поняття "соціальна ідентичність" та "рольова ідентичність". Згідно з теорією соціальної ідентичності Г. Таджфела і Дж. Тернера, в основі соціальної ідентичності лежать процеси соціальної категоризації, тобто розділення соціальних об'єктів на такі, з якими особистість себе ототожнює (in-group), і такі, що складають групи інших (out-group), а також процеси само-категоризації, тобто віднесення особистістю самої себе до певної соціальної категорії чи групи. Соціальна ідентичність лежить в основі більшості групових процесів, таких як групова поляризація чи стерео типізація [44].

Наголосимо, що у феномені соціальної ідентичності лежить важлива соціальна потреба людини – бути членом суспільства, мати визнання і повагу зі сторони членів групи. Соціальна ідентичність визначається приналежністю до різних соціальних об'єктів. Соціальна ідентичність є усвідомлення, відчуття, переживання своєї приналежності до різних соціальних спільнот – таким як мала група, клас, сім'я, територіальна спільнота, етнонаціональна група, народ, суспільний рух, держава, людство у цілому [43].

Крім розрізнення ідентичності на особистісну і соціальну, її можна також класифікувати і за іншими ознаками. Так, залежно від сфери або виду соціалізації можна говорити про формування гендерної, етнічної, професійної, релігійної ідентичності особистості. Враховуючи закономірності становлення і розвитку ідентичності розрізняють зрілу (сформовану) і незрілу, ту, що формується ідентичність. В залежності від ступеня прийняття себе особистістю мова може йти про позитивну або негативну ідентичність. В залежності від сили переживання процесу трансформації самовизначень можна говорити про кризу ідентичності або її відсутність (кризова або не кризова ідентичність) [37].

Отже, ми притримуємося концепції, що гендерна ідентичність являється різновидом соціальної ідентичності. «Гендерна ідентичність є однією з найважливіших і поряд з етнічною найбільш стабільною серед всіх форм соціальної ідентичності людини [25, 104].

Проблемами гендерної ідентичності довгий час займалися багато дослідників, таких, наприклад, як Бондаревська І.О., Горностаї П.П., Ю.М. Галустян, В.П. Новицька, Кікінежді О.М., Нікіфорова М.С., та інші. Своїми працями вони висунули питання гендерної ідентичності як важливу, актуальну для сьогодення проблему.

Ми розглянули роботу М.С. Нікіфорової, яка провела аналіз різних змістово-динамічних уявлень про явище гендерної ідентичності, поданих у дослідженнях, де саме гендерна ідентичність і виступає об'єктом вивчення [37]. Вона приходить до висновку, що нині можна виділити низку теоретико-методологічних підходів до тлумачення гендерної ідентичності, які співіснують у науковій літературі:

Свідомісний підхід: гендерна ідентичність розглядається як аспект самосвідомості або акт усвідомлення.

Викладеними у свідомісному підході є, зокрема, теоретичні ідеї Н.Смелзера, який вважає гендерну ідентичність одним з чотирьох компонентів статевої самосвідомості (поряд з біологічною статтю, гендерними ідеалами і

сексуальними ролями). Гендерна ідентичність, на думку Бондаревська І.О., «пов'язана з нашим уявленням про свою стать - з тим, чи відчуваємо ми себе насправді чоловіком або жінкою. Усвідомлення людиною своєї статі не завжди відповідає її біологічній статі» [3, 63]. У роботах Сьмордова, К. В. гендерна ідентичність трактується як «усвідомлення приналежності до однієї із двох статей, усвідомлення-осягнення, яке з часом стає досить складним» [43, 72]. Дослідниця Городнова Н.М. розуміє гендерну ідентичність як «усвідомлення свого зв'язку з культурними визначеннями чоловічності і жіночності. Це поняття охоплює суб'єктивний досвід і являє собою психологічну інтеріоризацію чоловічих і жіночих рис у процесі взаємодії Я та інші». Серед вітчизняних дослідників свідомісний підхід розробляє Н. Городнова, яка визначає, що «гендерна ідентичність як усвідомлення і переживання індивідом своєї позиції Я по відношенню до певних взірців-еталонів статі є одним з основних стрижнів свідомості особистості» [17, 36].

Самісний підхід: гендерна ідентичність розглядається як аспект, прояв або умовний компонент самості, Я, особистісної ідентичності.

Доречним прикладом самісних уявлень про сутність гендерної ідентичності може стати теоретична розробка наукових дослідників А. Ручки.: «гендерна, або статевая, ідентичність розуміється нами як окремий випадок особистісної самоідентичності, завдяки якій виникає суб'єктивне «почуття статі», розвиваються моделі поведінки за маскуліним або фемініним типом і реалізуються бажані вибори сексуального партнера» [45, 42]. На думку дослідника Городнова Н.М, гендерна ідентичність - «це суттєве, постійне Я, суб'єктивне поняття про себе, відчуття власної приналежності до чоловічої або жіночої статі» [17, 39]. Горностає П. П., відводячи гендерному аспекту чільне місце у особистісній ідентичності, зазначає втім, що: «побудована на взаємовиключенні гендерна ідентичність не лише не виражає природної відмінності, але і пригнічує будь-яку природну подібність двох статей» [15, 139].

•**Статусно-рольовий підхід:** гендерна ідентичність розглядається як спосіб і умова організації поведінки з відтворення жіночності чи чоловічності, «дрес-код» до лав жінок або чоловіків як соціальної групи.

Наприклад, дослідниця Дж. Бадінтер підкреслює, що саме виконання гендерних ролей є джерелом становлення гендерної ідентичності, і зазначає, що «не існує гендерної ідентичності до і окремо від проявів гендера; ця ідентичність перформативно конституюється тими її «проявами», які вважаються результатом її існування» [54, 140]. Вітчизняний розробник рольової теорії особистості П.Горностай переконаний, що «гендерна ідентичність полягає у переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм та стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або приписаних представникам певної статі суспільно-історичною або соціокультурною ситуацією)» [16, 12]. До статусно-рольового підходу до розуміння гендерної ідентичності ми відносимо також напрацювання Ю. М. Галустьян, В. П. Новицька, де зазначено, що «зріла гендерна ідентичність - це статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення й усвідомлення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі» [21, 9]. У багатовимірній моделі гендеру вітчизняної дослідниці С.Іванченко гендерна ідентичність - як психологічний рівень функціонування гендеру - також прирівнюється до статево-рольової ідентичності [24, 155].

•**Буттєвий підхід:** гендерна ідентичність розглядається як спосіб організації суб'єктивного гендерного простору особистісної буттєвості, завжди тлумачена як гендерна ідентичність *особистості*.

Буттєвий підхід у гендерній психології розробляють дослідники Богдан Ж., Мовчан Я., які для визначення структурного аспекту гендерної ідентичності особистості вводять поняття «об'єктивний гендерний простір» і «суб'єктивний гендерний простір» особистісної буттєвості: «об'єктивний гендерний простір особистісної буттєвості – це власне гендер або складна

динамічна система зовнішніх біосоціокультурних факторів, що передують розвитку психічних явищ і станів і фіксуються в наступних фактах буття особистості: середовище - гендерні стереотипи і еталони, організм – гендерна тілесність, діяльність – гендерні ролі». У психологічному (суб'єктивному) просторі гендер як засвоювана зовнішня даність оформлюється в гендерну ідентичність, де три простори особистісної буттєвості відтворюються як взаємопов'язані, взаємопроникні простори в дієвому і смисловому прошарку: в гендерних уявленнях про себе, гендерній самооцінці, гендерних планах і структурах поведінки» [2, 98].

Окрім визначення теоретико-методологічних підходів до розуміння гендерної ідентичності, які співіснують нині в науковій літературі і відображують змістовий аспект даного явища, нами були проаналізовані підходи до опису динаміки цього явища. У результаті даного аналізу ми дійшли висновку, що, незважаючи на посилення інтенсивності гендерних досліджень, вони в тій чи іншій мірі пролягають у трьох напрямках, виділених О.Івановою [21, 7]:

- **Психодинамічний напрям** у поясненні динаміки гендерної ідентичності: становлення гендерної ідентичності через розвиток психосексуальності та тілесності;
- **Поведінковий напрям** у поясненні динаміки гендерної ідентичності: формування гендерної ідентичності через наслідки, позитивне та негативне підкріплення, моделі батьківської поведінки, гендерну *соціалізацію*;
- **Когнітивний напрям** у поясненні динаміки гендерної ідентичності: розвиток гендерної ідентичності через розвиток уявлень про статевоповідні ролі.

Однак ми простежуємо у низці теоретичних напрацювань з проблеми гендерної ідентичності відбиток ще одного, четвертого, напрямку:

- **Гуманістичний напрям** у поясненні динаміки гендерної ідентичності: розвиток і саморозвиток гендерної ідентичності у відповідності до власних ідеалів і з власного волевиявлення.

Для більш глибокого розуміння феномену гендерної ідентичності, розглянемо етапи формування гендерної ідентичності. Відповідно до концепції І. Кона формування гендерної ідентичності відбувається у підлітковому віці, вона є центральним компонентом самосвідомості. У період дорослості гендерна ідентичність виступає складним утворенням, яке охоплює, крім власної статевої належності, сексуальну орієнтацію, сексуальні сценарії, гендерні стереотипи та гендерні переваги [31, 22].

Сучасний американський психолог Шон-Меган Берн веде мову про чотири стадії у становленні гендерної ідентичності: гендерну ідентифікацію (зарахування дитиною себе до певної статі), гендерну константність (усвідомлення незмінності гендеру), диференціальне наслідування (бажаючи бути найкращим хлопчиком чи дівчинкою), гендерну саморегуляцію (початок контролю дитиною власної поведінки з використанням санкцій щодо себе). Ми визначили, що гендерна ідентичність поєднує когнітивний елемент (уявлення про свою відповідність або невідповідність певній моделі маскулінності чи фемінності), емоційний (переживання відповідності або невідповідності гендерним нормам) і вольовий (готовність до активних дій щодо створення моделі власної гендерної поведінки). Вона є результатом складної взаємодії біологічних, соціальних і психологічних чинників [58].

Також в структурі гендерної ідентичності І.С. Клецкіна виділяє наступні компоненти гендерної ідентичності: - когнітивний (пізнавальний) усвідомлення приналежності до певної статі і опис себе з використанням категорії мужності-жіночності. Це образ Я як чоловіка чи жінки, усвідомлення ступеня типовості-нетиповості рис як представника гендерної групи; афективний (оцінний), що має на меті оцінку психологічних рис і особливостей рольової поведінки на основі їх співвідношення з еталонними моделями маскулінності-фемінності (поняття «позитивна і негативна ідентичність» стосуються саме оцінного компоненту); когнітивний (поведінковий), самопрезентація себе як представника гендерної групи, а також способи вирішення криз ідентичності на

основі вибору способів поведінки відповіно до особистісно значимих цілей і цінностей [28, 203].

Дослідниця проблем соціальної та гендерної психології І.О. Бондаревська розробила власну модель гендерної ідентичності, яка включає в себе смисловий зміст та стиль міжособистісної взаємодії, в якому він проявляється. На її думку, смисловий зміст гендерної ідентичності складається із системи цінностей та атитюдів. При цьому цінності знаходяться в центрі та найменше підпорядковані змінам; атитюди складають прошарок, який слідує за цінностями, і більш підпорядковані змінам, ніж цінності. Третій прошарок, стиль міжособистісної взаємодії, ще більше підпорядкований змінам, ніж два попередніх. І, насамкінець, зовнішній прошарок, поведінка в конкретній ситуації взаємодії, найбільше підпорядкована впливам, що може проявлятися, наприклад, у процесі участі в тренінгових програмах [3, 30].

Наголосимо, що як особливий вид соціальної ідентичності, вона співіснує в свідомості людини в єдності з уявленнями про сімейний, професійний, етнічний, освітній та інші статуси. Гендерну ідентичність розглядають як продукт соціального конструювання. Вона характеризує людину з погляду її належності до чоловічої чи жіночої групи, при цьому найважливіше значення є те, як людина себе категоризує.

Далі в своїй роботі ми розглянемо поняття фемінність, маскулінність та андрогінність. Фемінність і маскулінність, як компоненти гендерної ідентичності вважаються дуже істотними характеристиками особистості, що визначають гендерні особливості особистості, вважаються ознаками мужності чи жіночності. Розглянемо це детальніше.

Маскулінність і фемінність – це властивості, що традиційно вважаються чоловічими або жіночими, певними психологічними характеристиками особистості, які визначають відповідність власній психологічній статі, гендерним ролям та стереотипам, формам поведінки, стилям і способу життя, а також особливості самореалізації, формування цінностей, установок, світоглядних позицій. Маскулінність і фемінність втілюють також певний

статевий символізм, пов'язаний з буденним абсолютизуванням психофізіологічних і соціальних відмінностей статей, ототожнюючи чоловіче з активно-творчим, соціальним, жіноче – з пасивно-репродуктивним, природним [44].

I.C. Кон розрізняє наступні визначення поняття «маскулінність», по аналогії з якими визначає і поняття «фемінності»: 1) маскулінність як дискриптивна описова категорія означає сукупність поведінкових та психічних характеристик, властивостей і особливостей, які об'єктивно притаманні чоловікам, на відміну від жінок; 2) маскулінність як аскриптивна категорія означає один із елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок та вірувань про те, ким є чоловік, які якості йому приписують; 3) маскулінність як прескретивна категорія – це система приписувань, які мають на увазі не середньостатистичного, а ідеального чоловіка [31].

Тривалий час вважалося, що маскулінність та фемінність - це протилежні полюси однієї шкали, тобто висока маскулінність розглядається як низька фемінність (і навпаки). В сучасних психологічних концепціях статі і статево-рольової поведінки ці властивості розглядаються, як відносно незалежні один від одного конструкти. Тобто можливе одночасно високий розвиток обох характеристик, або одночасно низький рівень цих статево-рольових проявів. Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) отримало назву андрогінність [27, 7].

Андрогінність – система властивостей особистості, характеристик поведінки, можливостей і сподівань, пов'язаних із поєднанням в індивіді маскулінних і фемінних рис [7, 73].

У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її рольової поведінки, високі соціально-

адаптивні здібності й інші важливі якості. Наприклад, помічено, що обдарованим людям часто властива висока андрогінія [2].

Переживання ідентичності актуалізується в різних сферах людського життя: професійної, статевої, етнічної, соціальної та ін. Постановка проблеми ідентичності, визначенні її структури генезису і умов становлення є актуальною з причини відзначається дослідниками кризи ідентичності сучасної людини, назрілими у зв'язку з цим психотерапевтичними завданнями.

Ідентичність – це складний феномен, складна психічна реальність, що включає різні рівні свідомості. Поняття ідентичності як захисту особистого, відповідність образу-Я його життєвому втіленню, стан приналежності індивіда деякого надіндивідуальна цілого стало однією з головних тем людської думки ХХ століття [53, 110].

В залежності від сфери чи виду соціалізації особистості виділяють гендерну, етнічну, професійну, релігійну ідентичності особистості.

З урахуванням вікових закономірностей становлення і розвитку ідентичності розрізняють зрілу (сформувалася) ідентичність та незрілу, яка формується ідентичність.

У залежності від ступеня прийняття особистістю себе мова може йти про позитивну чи негативну ідентичності.

В залежності від глибини переживань процесу трансформації самовизначень можна говорити про кризу ідентичності або про його відсутність (про кризову або некризових ідентичності).

Ідентичність (лат. *Identicus* – тотожний, однаковий) – з усвідомлення особистістю своєї приналежності до тієї чи іншої соціально-особистісної позиції в рамках соціальних ролей і його станів.

Розвиток ідентичності людини – це процес безперервного діалектичного взаємодії особистісної та соціальної ідентичності у відповідному контексті [17, 38].

Якщо в новий час проблема ідентичності зводилася до того, щоб побудувати і потім охороняти і підтримувати власну цілісність, то в сучасному

світі не менш важливо уникнути стійкої фіксації на якійсь одній ідентичності та зберегти свободу вибору і відкритість новому досвіду. Як зауважив великий Ю. М. Галусян, «твердість переконань – частіше інерція думки, ніж послідовність мислення» [21]. Але якщо раніше психологічна ригідність (твердість) нерідко допомагала соціальному виживанню, то тепер вона частіше йому шкодить. Самоідентичність все більше сприймається сьогодні не як якась тверда, раз і назавжди сформована даність, а як незакінчений розвивається проект (Е. Гідденс). В умовах швидко мінливого соціуму і зростаючої тривалості життя особистість просто не може не самооновлюваною, і це не катастрофа, а закономірний соціальний процес, якому відповідає нова філософія часу і самого життя [56, 51].

Гендерна ідентичність – базова структура соціальної ідентичності, що характеризує людину (індивіда) з погляду його приналежності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш значуще, як сама людина себе категоризує [53, 180].

До останнього часу в роботах вітчизняних дослідників, присвячених вивченню гендерної ідентичності, використовувалися терміни психологічна стать, статева ідентичність, статево-рольові стереотипи, статево-рольові відносини (Бреслав Г.М., Власюк Д., Кузьміна К., Говорун Т. В., Кікінежді О.М., Городнова Н.М., та ін.). Однак навіть близькі, на перший погляд, поняття (як, наприклад, гендерна ідентичність і статева ідентичність) не є синонімами.

Гендерна ідентичність є більш широким поняттям, ніж статево-рольова ідентичність, оскільки гендер включає в себе не тільки рольовий аспект, але й, наприклад, образ людини в цілому (від зачіски до особливостей туалету). Також поняття гендерна ідентичність несинонімічне поняттю сексуальна ідентичність (гендер – поняття не стільки біологічне, скільки культурне, соціальне). Сексуальна ідентичність може бути описана з точки зору особливостей самосприйняття і самопредставлення людини в контексті його сексуальної поведінки в структурі гендерної ідентичності [5, 67].

Гендер створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їх становище і роль в суспільстві і його інститутах (сім'ї, політичній структурі, економіці, культурі та освіті, та ін.) Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте в кожному суспільстві ці системи асиметричні таким чином, що чоловіки і всі «чоловіче / маскулінне» (риси характеру, моделі поведінки, професії і інше) вважаються первинними, значущими і домінуючими, а жінки і всі «жіноче / фемінності» визначається як вторинне, незначне з соціальної точки зору і підпорядковане. Сутністю конструювання гендеру є полярність і протиставлення. Гендерна система як така відображає асиметричні культурні оцінки і очікування, адресовані людям в залежності від їх статі. З певного моменту часу майже в кожному суспільстві, де соціально приписані характеристики мають два гендерних типу (ярлика), одному біологічному підлозі наказують соціальні ролі, які вважаються культурно вторинними. Не має значення, які це соціальні ролі: вони можуть бути різними в різних суспільствах, але те, що приписується і наказує жінкам, оцінюється як вторинне (другосортне). Соціальні норми змінюються з часом, проте гендерна асиметрія залишається. Таким чином, можна сказати, що гендерна система - це соціально сконструйована система нерівності за статтю. Гендер, таким чином, є одним із способів соціальної стратифікації суспільства, який у поєднанні з такими соціально-демографічними факторами, як раса, національність, клас, вік організує систему соціальної ієрархії [33, 89].

Важливу роль у розвитку та підтримці гендерної системи відіграє свідомість людей. Конструювання гендерної свідомості індивідів відбувається за допомогою розповсюдження і підтримки соціальних і культурних стереотипів, норм і принципів, за порушення яких суспільство карає людей (наприклад, ярлик «чоловікоподібна жінка» вельми хворобливо переживається людьми і можуть викликати не тільки стреси, але і різні види психічних розладів). З моменту свого народження людина стає об'єктом впливу гендерної системи - у традиційних суспільствах відбуваються символічні пологові

обряди, що розрізняються в залежності від того, якої статі народилася дитина; колір одягу, колясок, набір іграшок новонародженого у багатьох суспільствах також визначені його підлогою. Проведені дослідження показують, що новонароджених хлопчиків більше годують, зате з дівчатками більше розмовляють. У процесі виховання сім'я (в особі батьків і родичів), система освіти (в особі виховательок дитячих установ і вчителів), культура в цілому (через книги і засоби масової інформації) впроваджують у свідомість дітей гендерні норми, формують певні правила поведінки і створюють уявлення про тому, хто є «справжній чоловік» і якою має бути «справжня жінка». Згодом ці гендерні норми підтримуються за допомогою різних соціальних (наприклад, право) і культурних механізмів (наприклад, стереотипи в ЗМІ). Втілюючи в своїх діях очікування, пов'язані з їх гендерним статусом, індивіди на мікрорівні підтримують (конструюють) гендерні відмінності і одночасно побудовані на їх основі системи панування і володарювання [32, 69].

Диференціація понять «стать» і «гендер» означала вихід на новий теоретичний рівень осмислення соціальних процесів. В кінці 80-х років феміністські дослідниці поступово переходять від критики патріархату і вивчення специфічного жіночого досвіду до аналізу гендерної системи. Жіночі дослідження поступово переростають в гендерні дослідження, де на перший план висувуються підходи, згідно з якими всі аспекти людського суспільства, культури і взаємин є гендерними. У сучасній науці гендерний підхід до аналізу соціальних і культурних процесів і явищ використовується дуже широко. В ході гендерних досліджень розглядається, які ролі, норми, цінності, риси характеру наказує суспільство жінкам і чоловікам через системи соціалізації, розподілу праці, культурні цінності та символи, щоб вибудувати традиційну гендерну асиметрію та ієрархію влади.

Існує кілька напрямків розробки гендерного підходу (гендерної теорії). До основних теорій гендеру, прийнятим сьогодні в соціальних і гуманітарних науках, відносяться теорія соціального конструювання гендеру, розуміння гендера як стратифікаційної категорії та інтерпретація гендеру як культурного

символу. Крім цього, вельми популярним у вітчизняних роботах залишається псевдогендерний підхід.

Згідно з визначенням, гендерна ідентичність – це вид соціальної ідентичності. Гендерна ідентичність є однією з найважливіших і, поряд з етнічною, найбільш стабільною серед усіх форм соціальної ідентичності людини [16, 17].

Статевий диморфізм відноситься до числа фундаментальних постійних характеристик людського онтогенезу, а статевий поділ праці в тій чи іншій формі існує в будь-якому людському суспільстві. Проблема співвідношення і зміни традиційних стилів життя і психічних властивостей чоловіків і жінок викликає палкі суперечки, причому вона має цілком реальне практичне значення. Однак, проблеми гендерної ідентичності в даний час знаходяться лише на стадії вивчення. Дослідникам, які займаються питаннями формування особистості, необхідно мати на увазі, що всі або майже всі онтогенетичні характеристики є не просто віковими, але статовіковими, а найперша категорія, в якій дитина осмислює власне «Я», - це статева приналежність [13, 23].

Всупереч життєвим уявленням, що статева приналежність індивіда «дана» йому чисто біологічно, статева ідентичність, тобто усвідомлена приналежність, до певної статі, – результат складного біосоціального процесу, що з'єднує онтогенез, статево соціалізацію і розвиток самосвідомості.

У постнатальному онтогенезі біологічні фактори статевої диференціації доповнюються соціальними. Генітальна зовнішність задає певну програму дорослим, детермінуючи визначення акушерського (або паспортного) статі новонародженого, що, в свою чергу, сигналізує, в дусі якої статевої ролі, чоловічої чи жіночої, він повинен виховуватися (стать виховання). Ця статева соціалізація, навчання дитини статевої ролі, завжди похідна від норм і звичаїв відповідного суспільства, культури.

Сюди входять передусім система диференціації статевої ролі, тобто статевий поділ праці, специфічні статево-рольові приписи, права і обов'язки

чоловіків і жінок, і пов'язана з нею система стереотипів маскулінності і фемінінності, тобто уявлення про те, якими є або повинні бути чоловіки та жінки. Тим і іншим визначаються прийняті в суспільстві поведінки [18, 57].

Статева ідентичність ґрунтується, з одного боку, на соматичних ознаках (образ тіла), а з іншого – на поведінкових і характерологічних властивостях, оцінюваних за ступенем їх відповідності чи невідповідності нормативному стереотипу маскулінності або фемінінності. Причому, як і всі інші самооцінки, вони багато в чому є похідними від оцінки дитини оточуючими. Всі ці характеристики багатомірні, часто неоднозначні.

Існують різні підходи до формування гендерної ідентичності.

Теорія ідентифікації, що йде корінням в психоаналіз, підкреслює роль (емоцій і наслідування, вважаючи, що дитина несвідомо імітує поведінку представників свого поля, перш за все - батьків, місце яких він хоче зайняти.

Теорія статевої типізації, (sex typing), що спирається на теорію соціального навчання надає вирішальне значення механізмам підкріплення: батьки та інші люди заохочують хлопчиків за поведінку, яке прийнято вважати хлоп'ячим, і засуджують їх, коли вони ведуть себе «жіночно»; дівчинки ж отримують позитивний підкріплення за фемінне поведінку і негативне – за маскулінне. Як пише У. Мішел, статева типізація – це процес, за допомогою якого індивід набуває статовиморфічних зразки поведінки, спочатку він вчиться розрізнити зразки поведінки, диференційовані по підлозі, потім узагальнювати цей приватний досвід на нові ситуації і, нарешті, виконувати відповідні правила.

Теорія самокатегоризації, що спирається на когнітивно-генетичну теорію, підкреслює пізнавальну сторону цього процесу: дитина спочатку засвоює статева ідентичність, визначаючи себе в якості «хлопчика» чи «дівчатка», а потім намагається узгодити свою поведінку з тим, що здається йому відповідним такому визначенню. У світлі теорії статевої типізації дитина могла б сказати: «Я хочу заохочення, мене заохочують, коли я роблю» хлопчачі "речі, тому я хочу бути хлопчиком», а в світлі теорії самокатегоризації: «Я хлопчик,

тому а хочу робити« хлопчачі » речі, і можливість робити їх мене винагороджує» [23].

Гендерні дослідження в психології являють собою спробу дати відповідь на питання: як біологічне відмінність перетвориться в проблему різних форм суб'єктності, проблему «я» і «іншого». Соціальна психологія фокусує увагу на нормах і ролях, які формують поведінку як «маскулінне» або «Феміна». Особливості соціалізації підлітків юнаків і дівчат пов'язані зі специфікою тих ролей, до яких вони повинні бути готові при вступі в доросле життя, гендерні відмінності впливають на становлення і демонстрацію агресії. Жіноча агресивність, наприклад, часто носить більш адресний характер і пов'язана з історично обумовленим місцем жінки в системі суспільних відносин, її соціальними ролями і функціями, біологічними і психологічними особливостями, в тому числі і характерологічними [7, 34]. У зарубіжній гендерній психології в даний час домінує парадигма соціального конструювання гендеру. У рамках цього підходу гендер розглядається як соціально сконструйоване відношення нерівності за ознакою статі. Вітчизняні психологи схиляються до того, що за винятком параметрів, обумовлених генетичною програмою дозрівання організму, більшість спостережуваних психологічних відмінностей між статями детерміновано впливом соціального контексту. Аналіз літературних даних дозволяє зробити висновок про те, що між чоловіками і жінками існують відмінності щодо агресії, які породжуються не тільки біологічними передумовами, але й протилежністю гендерних ролей. Але вплив на процес соціалізації стереотипів, наявних в культурах, специфіка прояву характерних типів мужності і жіночності, зумовлених впливом соціальних факторів, рівнем розвитку суспільства, досі є недостатньо дослідженою областю соціально-психологічного знання.

У сучасній літературі можна зустріти, принаймні, ще два терміни, співставні за змістом з поняттям «гендерна ідентичність». Це терміни: статева ідентичність і психологічна стать. Розглянемо зміст цих понять, щоб, показати специфіку гендерної ідентичності особистості.

Психологічна стать – комплекс психологічних, соціокультурних і поведінкових характеристик, що забезпечують індивіду особистий, соціальний і правовий статус чоловіка і жінки.

Найбільш поширене визначення статевої ідентичності, представлене у вітчизняному психологічному словнику, виглядає таким чином: «Статева ідентичність – єдність поведінки й самосвідомості індивіда, які зараховують себе до певної статі і орієнтуються на вимоги відповідної статевої ролі [53, 267].

У цьому визначенні підкреслюється узгодженість свідомості і поведінки людини як представника певної статі, тобто зв'язаність когнітивного і конативного компонентів ідентичності особистості. Орієнтирами для такого узгодження виступають вимоги статевої ролі. Щоб зрозуміти, що ж це за вимоги статевої ролі, звернемося до визначення даного поняття.

«Статеві ролі – вид соціальних ролей, вони мають нормативний характер, виражають певні соціальні очікування (експектації), проявляються в поведінці. На рівні культури статеві ролі існують у контексті певної системи статевої символіки і стереотипів маскулінності і фемінінності. Прийняття та засвоєння індивідом певної статевої ролі дає йому статева ідентичність, з якої в подальшому співвідносяться самосвідомість особистості і всі властивості його поведінки»[44, 182].

У сучасній зарубіжній літературі в основному використовується поняття «гендерна ідентичність» а не «статева ідентичність». «Гендерна ідентичність – усвідомлення себе пов'язаним з культурними визначеннями мужності і жіночності. Поняття діє аж ніяк не за межами суб'єктивного досвіду і служить психологічній інтеріоризації чоловічих або жіночих рис, виникаючи в результаті процесу взаємодії «Я» та інших»[66, 90].

«Гендерна ідентичність пов'язана з нашим уявленням про свою стать - чи відчуваємо ми себе в дійсності чоловіком або жінкою» [39, 330].

У наведених визначеннях психологічного статі, статевої та гендерної ідентичності ми бачимо загальні моменти. Мова йде про аспект самосвідомості особистості, що описує переживання людиною себе як представника статі, як

носія конкретних полоспецифічних характеристик і особливостей поведінки, співвідносить з уявленнями про маскулінності / фемінінності. Узагальнюючим поняттям виступає категорія «маскулінність / фемінінність», що є маркером і корелятом чоловічої чи жіночої ідентичності.

Однак, незважаючи на видиму подібність аналізованих категорій «статева ідентичність» і «гендерна ідентичність», важливо відзначити, що зовні схожі опису цих феноменів будуються на різних методологічних підставах. Уявлення про статева ідентичність, що розробляються в 80-і роки ХХ сторіччя спиралися на біолого-еволюційну парадигму і статево-рольовий підхід, а сучасні концептуалізації гендерної ідентичності спираються на соціально-конструктивістську парадигму [36, 154].

Таким чином, у феномені статевої ідентичності в першу чергу акцентуються соматичні ознаки, на основі яких формується ідентичність людини як представника певної статі; у феномені психологічного статі, поряд з біологічними основами особливого значення набувають психологічні та поведінкові прояви особистості як індикатори чоловічого і жіночого, що наповнюють змістом аспект самосвідомості особистості, пов'язаний зі статтю; в гендерній ідентичності на перший план виходять соціокультурні параметри категорій «чоловіче» та «жіноче», відповідно до яких людина ідентифікує себе з конкретною гендерної групою, конструюючи свою ідентичність як представник якогось статі.

Гендерний контекст ідентичності розкривається через аналіз співвіднесення зовнішньої, соціальної оцінки, одержуваної особистістю в процесі взаємодії з іншими людьми, і власної оцінки себе як носія гендерних характеристик і суб'єкта статево-специфічних ролей. Широко представлені в суспільній свідомості нормативні еталони «Справжній чоловік» і «Справжня жінка» спонукають чоловіків і жінок оцінювати себе з точки зору відповідності цим еталонам. Думки, думки і оцінки оточуючих людей щодо вираженості у суб'єкта полоспецифічних характеристик, особливостей його поведінки, як відповідного або не відповідного еталонам «чоловіче» та «жіноче» стимулюють

рефлексію особистості в напрямку порівняння себе з еталонними моделями «справжньої» маскулінності і фемінінності. Результат порівняння себе як індивідуальності і себе як носія типових якостей, характерних для представників гендерної групи може або задовольняти, або не задовольняти особистість, що, безсумнівно, буде відбиватися на ставленні особистості самої до себе (самоотношени) [41, 209].

Ідеали маскулінності і фемінінності сьогодні, як ніколи, суперечливі. По-перше, традиційні риси в них переплітаються з сучасними. По-друге, вони значно повніше, ніж раніше, враховують різноманіття індивідуальних варіацій. По-третє, і це особливо важливо, вони відображають не тільки чоловічу, але й жіночу точку зору. Згідно ідеалу «вічної жіночності», жінка повинна бути ніжною, красивою, м'якою, ласкавою, але в той же пасивної і залежною, дозволяючи чоловікові почувати себе по відношенню до неї сильним і енергійним. Ці якості і сьогодні високо цінуються, складаючи ядро чоловічого розуміння жіночності. Але в жіночому самосвідомості з'явилися також нові риси: щоб бути з чоловіком на рівних, жінка повинна бути розумною, енергійною, заповзятливою, тобто володіти деякими властивостями, які раніше становили монополію чоловіків (тільки в принципі).

Неоднозначний і образ чоловіка. Раніше йому наказувалося бути сильним, сміливим, агресивним, витривалим, енергійним, але не особливо чутливим (інша справа – прояв «сильних» почуттів, начебто гніву). Ці якості і сьогодні дуже важливі. Для хлопчика-підлітка найважливіші показники маскулінності – високий ріст і фізична сила; пізніше на перший план виступає сила волі, а потім - інтелект, що забезпечує успіх у житті. У підлітковому і юнацькому віці відповідні нормативні уявлення особливо жорсткі і стереотипні; бажаючи утвердитися в своїй чоловічій ролі, хлопчик всіляко підкреслює свою відмінність від жінок, намагаючись подолати все, що може бути сприйняте як прояв жіночності. У дорослих ця поляризація слабшає. Чоловік починає цінувати в собі й інших такі тонкі якості, як терпимість, здатність зрозуміти іншого, емоційну чуйність, які раніше здавалися йому

ознаками слабкості. Але ці якості дуже важко поєднати з нестриманістю та грубістю. Інакше кажучи, нормативні набори соціально-позитивних рис чоловіки і жінки перестають здаватися полярними, взаємовиключними і відкривається можливість самих різноманітні індивідуальних їх поєднань. Людина, що звикла орієнтуватися на однозначну, жорстку норму, цих умовах почуває себе незатишно. Звідси – переорієнтація теоретичної психології [43, 72]

Спочатку поняття маскулінності і фемінінності конструювалися суворо дихотомічний, альтернативно, а всяке відступ від нормативу сприймалось як патологія чи крок у напрямку до ній. Потім жорсткий нормативізм поступився місцем ідеї континуума маскулінності-фемінінності властивостей. На основі цієї ідеї західні психологи в 1930-1970-х рр.. сконструювали кілька спеціальних шкал для вимірювання маскулінності-фемінінності розумових здібностей, емоцій, інтересів і т.д. (Тест Термана-Майлз, шкала М-Ф ММРІ, шкала маскулінності Гілфорда та ін.) Ці шкали припускають, що індивіди можуть у межах якоїсь норми відрізнитися за ступенем М і Ф. Однак властивості М-Ф представлялися при цьому альтернативними, взаємовиключними: висока М повинна корелювати з низькою Ф, і назад, причому для чоловіка нормативна, бажана висока М, а для жінки - Ф. Незабаром, однак, з'ясувалося, що далеко не всі психічні якості поляризуються на «чоловічі» і «жіночі». Крім того, різні шкали (інтелекту, емоцій, інтересів і т.д.) в, принципі не збігаються один з одним - індивід, що має високу за одними показниками, може бути вельми фемінінних в інших відносинах. Наприклад, змагальні види спорту здавна вважалися чоловічими. Жінки-спортсменки зазвичай виявляли низькі показники го традиційним вимірюванням фемінінності, і вчені були схильні вважати їх характер швидше маскулінним. У ряді випадків це підкріплювалося Ендокринологічні. Однак недавнє дослідження групи канадських тенісисток і гандболісток і порівнянь їх зі спортсменами-чоловіками виявило хибність цього подання. Виявилось, що ці дівчата чудово поєднують цілий ряд маскулінних якостей (змагальність, завзятість, безкомпромісність.) З високим рівнем фемінінності.[47, 123]

Порівняння показників одного і того ж індивіда за шкалами М і F дозволяє обчислити ступінь його психологічної андрогін; андрогінними вважаються індивіди, що володіють одночасно фемінінність та маскуліність рисами, що дозволяє їм менш жорстко дотримуватися статевої норми, вільніше переходити від традиційно жіночих занять до чоловічих. При цьому з'ясувалося що максимальна відповідність установок і реакцій статевої стереотипу, тобто висока М у чоловіків і висока F у жінок, аж ніяк не є гарантією психічного благополуччя. Висока F у жінок часто корелює з підвищеною тривожністю і зниженим самоповагою; ці риси теж входять в набір фемінінності. Високо маскуліні хлопчики-підлітки відчували велику впевненість у собі і задоволеність своїм становищем серед однолітків, але після 30 років ці чоловіки виявилися більш тривожними, менш упевненими в собі і менш здатними до лідерства. Високо фемініні жінки та високо маскуліні чоловіки гірше справляються з діяльністю, яка не співпадає з традиційними нормами статевої диференціації. Діти, поведінка яких суворіше всього відповідає вимогам їх статевої ролі, часто відрізняються більш низьким інтелектом і меншими творчими здібностями. Навпаки, індивіди, відносно вільні від жорсткої статевої типізації, мають багатший поведінковий репертуаром і психологічно більш благополучні [47, 125].

Ці дані, звичайно, не слід абсолютизувати. Не кажучи вже про невдалості поняття андрогін, мимоволі асоціюється з сексопатологом або відсутністю всякої статевої диференціації, самополової диференціації, самі шкали М і F неоднозначні. Одні дослідники вимірюють інтереси, інші – емоційні реакції, треті – ставлення до тих чи інших аспектів чоловічих або жіночих соціальних ролей.

Характерний для нашої країни дефіцит можливостей для формування і прояву маскуліності дозволяє припустити, що у нас цей процес протікає ще більш складно і драматично і завершується значно пізніше. Так, зміни побуту, що відбулися за останні десятиліття, призвели до того, що «чоловічих справ» майже не залишилося і у хлопчика немає можливості проявити себе справжнім

чоловіком в сім'ї, де перш за все і відбувається засвоєння дитиною статевої ролі. Хоча подібні зміни в побутовій сфері відбулися практично у всіх розвинених країнах і у нас виражені навіть у меншій мірі, особливість ситуації полягає в тому, що хлопчиків не менш важко проявити себе за межами сім'ї [39, 58]. Інтенсивний заборона на негативні прояви маскулінності в нашому суспільстві з негативним ставленням до активності, конкурентності та до різних форм прояву агресії. (Слід зазначити, що терпимість батьків і вихователів до дитячої агресивності сильно варіює в різних культурах; так, за даними кросскультурних досліджень, американські батьки в 8-11 разів терпиміше ставляться до агресії, ніж у всіх інших вивчалися товариствах). При цьому соціальних каналів для прояву агресії в допустимих формах (спорт, ігри) в нас явно недостатньо. Трохи краща ситуація і з іншими «соціалізованими» видами маскулінної активності дітей і підлітків (технічне конструювання, хобі самостійну участь у професійній діяльності), які могли б стати потужним джерелом формування позитивної чоловічої ідентичності.

Особливо сумним феноменом в плані формування моделей маскулінності є школа. Так, дослідження, проведене Чухим Н., продемонструвало, що серед тих учнів випускних класів, які найбільшою мірою відповідають шкільним вимогам, переважна; більшість (85%) становлять дівчата. Та й юнаки, що потрапили в цю категорію, відрізнялися від інших скоріше традиційно жіночими якостями (зразкова поведінка, посидючість, старанність), в той час як якості, що характеризують інтелект або соціальну активність, практично не були представлені [52, 27].

Постійні й наполегливі вимоги: «будь чоловіком», «ти поводишся не по чоловічому», «ти ж хлопчик», поєднуються з відсутністю можливостей сформувати і проявляти чоловічий тип поведінки в якійсь із сфер життя. Можна припустити, що подібна ситуація приносить насамперед до пасивності, відмови від діяльності, яку пропонується виконувати в фемінній формі і нарівні з дівчатками. Краще бути пасивним, ніж «не чоловіком», адже при цьому

залишається можливість приписати собі цілий набір маскулінних якостей, вважаючи, що вони могли б проявитися в іншій, більш підходящій ситуації.

Як показала у своїх роботах Сандра Бем, деякі чоловіки і жінки постійно відстежують безліч аспектів власної поведінки з точки зору ступеня його мужності або жіночності, в той час як для інших це не є занадто значущим параметром, і вони просто намагаються реагувати на можливості або обмеження, що існують в тій чи іншій ситуації. Тим не менш, для кожної людини в тій чи іншій мірі важливі роздуми в контексті відповіді на питання: «Який я як чоловік?», «Яка я, як жінка?» Наслідками порівняння своїх характеристик і особливостей поведінки з нормативними моделями є усвідомлення міри невідповідності цим ідеалізованим еталонам, оскільки досягти ідеалу в принципі неможливо. Значне неузгодженість реального і нормативно заданого на рівні суб'єктивного свідомості може призводити до негативного самоприйняття і, як наслідок, до негативного ставлення до самого себе. У цій ситуації можливе виникнення внутрішньо особистісного гендерного конфлікту [65, 183].

Гендерний конфлікт викликаний протиріччям між нормативними уявленнями про риси особистості та особливості поведінки чоловіків і жінок і неможливістю чи небажанням особистості відповідати цим уявленням-вимогам. Цей конфлікт відображає суперечність між підструктурами особистості: «Я як індивідуальність – Я як представник гендерної групи». Будь гендерний конфлікт базується на явищах статевої диференціації та ієрархічності статусів чоловіків і жінок, що існують у сучасних суспільствах.

Можна виділити наступні типи гендерних внутрішньоособистісних конфліктів: рольовий конфлікт працюючої жінки, конфлікт боязні успіху, екзистенційно-гендерний конфлікт.

Перш ніж ми звернемося до опису сутності перерахованих типів конфліктів, розкриємо психологічний зміст поняття «внутрішньоособистісний конфлікт». Внутрішньоособистісні конфлікти являють собою протиріччя, що виникають між несумісними (або, щонайменше, важко сумісними) інтересами,

потребами, уявленнями, ролями. Ситуацію внутрішнього конфлікту людина сприймає і переживає як психологічну проблему, що вимагає свого вирішення. Внутрішньо-особистісний конфлікт породжується амбівалентними прагненнями суб'єкта, які обмежують можливості нормального функціонування особистості. Характеризуючи дану ситуацію, психолог Р. Мей пише: «Різні напруги всередині особистості блокують один одного, як два борця у захопленні, що не можуть зрушити з місця. Людина втрачає здатність вільно говорити, думати і висловлювати свої почуття, щоб бути адекватно зрозумілими оточуючими» [57, 45].

У стані внутрішньо-особистісного конфлікту типовими стають такі емоційні прояви, як:

- Деструктивні почуття (дратівливість, образа, агресія, досада, упертість, прискіпливість, помисливість, заздрість);
- Почуття самотності (непотрібність, нерозуміння, відчуття «глухого кута»);
- Депресія (апатія, байдужість, розчарування, втома, туга, пригніченість, байдужість).

Конструктивне вирішення внутрішнього конфлікту призводить до досягнення узгодження між особистими устремліннями, соціальними ролями, очікуваннями і вимогами, тобто між особистісної та групової ідентичністю людини. Відповідно до психоаналітичної орієнтацією внутрішній конфлікт спонукає людину до вирішення проблеми, до здійснення вибору в значущій соціальній ситуації. У інтеракціоністській орієнтації підкреслюється, що усвідомлення протиріч своєї ідентичності - це усвідомлення соціальних норм і співвіднесення їх зі своїм індивідуальним Я. З позицій когнітивістської орієнтації в психології конструктивне розв'язання внутрішнього конфлікту - це досягнення узгодження особистісної та соціальної підструктур ідентичності людини на якісно новому рівні, що буде сприяти звільненню від самодіскримінації і розкриттю особистісного потенціалу суб'єкта.

Розглянемо типи гендерних конфліктів. Найбільш яскравим проявом зіткнення традиційних нормативних вимог до рольового поведінки жінок і реальної ситуації їх життєдіяльності служить феномен, який в соціально-психологічній літературі описаний як «рольовий конфлікт працюючої жінки» [29, 28].

Рольовий конфлікт – соціальна ситуація, в якій від одного і того ж індивіда очікуються несумісні один з одним рольові дії. Коли жінка одночасно виконує три свої основні ролі (подружню, батьківську, професійну) ймовірність виникнення рольового внутрішньо-особистісного конфлікту дуже велика, так як у жінки просто не вистачає фізичних ресурсів для повноцінного виконання цих ролей.

Конфлікт між ролями частіше виникає, якщо жінка в рівній мірі орієнтована і на професійне зростання, і на свою сім'ю, на професійну і сімейну самореалізацію. У цьому випадку численні приписи-вимоги різних соціальних ролей, виконуваних особистістю, перешкоджають їх успішної реалізації.

До об'єктивних чинників виникнення рольового конфлікту у працюючих жінок відносяться: надмірне напруження, пов'язане з професійною і домашньою роботою; відсутність повноцінного відпочинку; дефіцит часу; несприятливі житлові умови; маленькі діти.

Суб'єктивні чинники, що породжують рольовий конфлікт, це: підвищене почуття відповідальності; високий рівень домагань; патріархатної установки по відношенню до сім'ї (наприклад: «Незважаючи ні на що, я повинна бути гарною дружиною і матір'ю») і, разом з тим, виражене прагнення до професійної самореалізації. У відповідях опитувальника «Хто я?» У жінок, які переживають такий рольовий конфлікт, можна зустріти такі самовизначення: «Я – білка в колесі, я – кухонний комбайн і пральна машина» [26, 116].

Так, за даними дослідження професійно зайнятих жінок, які мають малолітніх дітей, число жінок, яким не вдалося досягти рівноваги між сім'єю та професійною діяльністю, становить 28,8%. Ці жінки щодня перебувають у конфліктній ситуації "дім-робота», що не тільки перешкоджає особистісної та

професійної самореалізації, але й позначається на загальній задоволеності сімейними відносинами і життям взагалі. Виходячи з даних дослідження М.Ю. Арутюнян [6, 56], негативні наслідки рольового конфлікту відчувають 30% жінок. У таких сім'ях чоловік не ділить порівну всі побутові турботи і відповідальність за сім'ю, а лише іноді допомагає дружині виконувати її основні обов'язки. Для жінок, які гармонійно поєднують родинні та професійні ролі характерний більш партнерський спосіб життя сім'ї. У таких сім'ях добре розвинена взаємодопомога подружжя, чоловіки активно і результативно включені в домашню роботу і виховання дітей, вони позитивно і зацікавлено ставляться до роботи дружини.

Жінки відчувають тривогу не з приводу досягнень взагалі, а лише в тих областях, де вони порушують загальноприйняті статево-рольові норми. Успіх у діловій сфері, особливо нетипової для жінок, асоціюється з небажаними для жінки наслідками в особистому житті. Дослідження страху успіху, проведене вітчизняним психологом Г.В. Турецкой [48, 40], дозволило прийти до наступних висновків:

- Центр ваги цього феномену перебуває не у внутрішньоособистісній сфері, а зовні, в контексті відносин і культури в цілому;
- Страх успіху як соціально-психологічне явище властивий нашій культурі;
- Питома вага характеристик ранньої соціалізації в розкритті феномена страху успіху дуже високий;

Екзистенційно-гендерний конфлікт. Ще одним прикладом внутрішньо-особистісного конфлікту, породжуваного гендерними уявленнями про різної цінності і значущості професійних і сімейних ролей для чоловіків і жінок, є екзистенційна кризова ситуація. Це ситуація, яка зачіпає основи існування людини і звертає його до проблеми свого відношення зі світом, пошуку і знаходженню сенсу свого буття. Екзистенціальний конфлікт ініційований протиріччям, що виникають між втратою або переоцінкою колишніх основних смислів, на основі яких вибудовувалася життя особистості, і несформованістю

нових смисложиттєвих орієнтацій. Екзистенціальний конфлікт пов'язаний з переоцінкою смисложиттєвих орієнтацій, він зачіпає найбільш важливі, життєво значущі цінності й потреби людини, стає домінантою внутрішнього життя людини і супроводжується сильними емоційними переживаннями [30, 180]. Типовими варіантами відповідей чоловіків і жінок на питання «Хто я?» Є такі, відповіді: «Я – людина, яка втратила основний сенс життя; Я – людина, що втратив опору під ногами».

Екзистенційно-гендерний конфлікт можуть переживати чоловіки і жінки, смисложізнєнніє орієнтації яких базуються на виконанні традиційних статевих ролей, іншими словами, якщо головний сенс свого життя жінка бачить тільки в створенні сім'ї для народження і виховання дітей, а для чоловіка основним змістотворних фактором його життя є професійний успіх і кар'єра.

Так, чоловіки, які сприймають професійну діяльність і кар'єру як єдине і найголовніше призначення свого життя, опиняються в ситуації екзистенціального конфлікту в разі втрати роботи або виходу на пенсію. «Шок відставки», пов'язаний із втратою значущого місця в суспільстві, розривом зв'язків з референтною групою, втратою значущої соціальної ролі в свідомості таких чоловіків відображений, як «втрата головного сенсу життя», а на емоційному рівні відзначений всіма ознаками гострого стресового розладу.

Жінки, реалізуючи «істинно жіноче призначення бути матір'ю і берегинєю домашнього вогнища», часто переживають екзистенційну кризу в період психологічного відділення дорослих дітей від сім'ї. Якщо раніше вся життя жінок була насичена емоційним та побутової турботою про дітей, то тепер, коли таке звичне плін життя порушується, виникає відчуття порожнечі, непотрібності, безглуздості життя. Живучи життям дітей, багато жінок зовсім забувають про своє власне життя.

На думку Агеєва В, якщо людина вибирає самовираження через виконання обов'язку, тобто через самопожертву, то відбувається поступова втрата свого «Я», він опиняється в позиції, пониженою і залежною від інших, і життя його часто кінчається крахом, так як інші далеко не завжди відповідають

взаємністю. Служіння людям з почуття обов'язку не поєднується з особистісною самоактуалізацією і самореалізацією [1, 116].

Екзистенціальний конфлікт, порушуючи звичний хід життя, дезорганізуючи або навіть роблячи неможливою звичайну життєдіяльність, вимагає від людини переосмислення свого життя і її найбільш істотних складових, переоцінки своїх життєвих цілей, відносин з оточуючими, способу життя та ін. Успішне подолання конфлікту є життєво важливим завданням для людини, а результатом його дозволу часто стає поява якихось нових якостей і умов життя.

Отже, ми описали особливості гендерних конфліктів особистості як представника певної статі. Імовірність внутрішньо-особистісних гендерних конфліктів зростає, якщо людина, всупереч своїм бажанням і потребам слідує соціокультурним приписам (наприклад, «Чоловіки так не поведуться»; «Жінки так не чинять») і підпорядковує свої індивідуальні поведінкові прояви традиційним нормативним моделям поведінки в рамках чоловічої та жіночої ролі. Ступінь схильності цим приписам обумовлена умовами первинної та вторинної соціалізації та психологічними особливостями особистості.

Людині не завжди вдається усвідомити ті явища дискримінації, яким він схильний, і самостійно продуктивно вирішити внутрішньо-особистісні конфлікти, породжувані дискримінаційними практиками. Допомогти йому в цьому може взаємодія з професійними психологами, як при індивідуальному психологічному консультуванні, так і за участю в психологічних тренінгах.

Проблеми гендеру та гендерної ідентичності наразі є досить актуальними і багато сучасних дослідників звертаються до них.

1.2. Становлення чоловічої гендерної ідентичності

Аналіз останніх публікацій із цієї проблеми визначив таку тенденцію: дослідження становлення гендерної ідентичності чоловіка здебільшого

відштовхуються від питання відмінностей у процесі гендерного розвитку чоловіків і жінок. Або ж, якщо реальність зазначених відмінностей узяти за аксіому, – від питання їх природи та масштабу. Одні автори розв'язують його, апелюючи до соціальних детермінант формування гендеру особистості (К. Bussey, В. Elliot, G. Ellis, J. Waters, В. Васютинський, Власюк Д., Кузьміна К. та ін.), тож пояснюють особливості становлення чоловічої гендерної ідентичності у термінах виховання, підкріплення і культурних тисків як складових «чоловічої соціалізації». Так, В. Васютинський припускає, що «основи психічного у чоловіків і жінок, очевидно, мають бути дуже подібними, близькими, а вже пізніший розвиток в умовах впливу стереотипізованого соціального середовища зумовлює різний характер виявів цих основ у зовнішньому світі» [6, 6]. За такої позиції чоловіча ідентичність виступає як «категоризація себе як представника чоловічої соціальної групи і відтворення гендерно обумовлених ролей, диспозицій, самопрезентацій» [13, 35].

Інші ж автори схильні пояснювати особливості становлення чоловічої гендерної ідентичності вродженими характеристиками і звертаються до фізіології та психофізіології чоловічої статі, так званого «чоловічого начала» (М. Жоусе, D. Viola, Р. Джонсон, М. Кімел, Ф. і Р. Тайсони, Дж. Уайлі, Дж. Франкл, З. Фрейд, Дж. Холліс, Н.). У зв'язку з цим психологічний аспект поняття чоло вічності дублює репродуктивні характеристики чоловіка і є фалічним за змістом – «несе в собі шлейф смислів стійкого, твердого, енергійного, проникного, жорсткого», як відзначає Шевченко З. В. [53, 127]. Так, аналізуючи хід диференціації гендерної ідентичності, Фурман А.В. висловлює думку, що саме «чоловіче начало визначає деталі розвитку, запускаючи найскладніші психологічні механізми, спрямовані на диференціацію психічних особливостей, іноді болісне, але при цьому відверте виявлення сильних і слабких позицій дитини у ході її інтелектуального та особистісного розвитку» [53, 56–57].

З огляду на зазначене, вважаємо необхідним підкреслити те, що у нашому дослідженні ми, виходячи із засад генетичної психології С. Максименка,

розглядаємо біологічні та соціальні чинники становлення чоловічої гендерної ідентичності як єдиної системи інтенцій і потенцій для індивідуального здійснення особистості чоловіка. Відповідно до сказаного, здійснено спробу розглянути особливості становлення гендерної ідентичності чоловіка в онтогенезі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Диференціація Я і пов'язане з нею відчуття своєї статі спонукають хлопчика заперечити первинну ідентифікацію з матір'ю і посилити переживання власної окремішності через інтенсифікацію відмінностей між собою і нею. Ми пов'язуємо цей час із подвоєнням гендеру – початком розщеплення досвіду статі, яке здійснюється завдяки комплексному відмежуванню Я від безодні Не-Я. Оскільки гендер хлопчика таким чином зазнає змін, у нього виникає потреба відновити втрачену ідентичність через встановлення відповідності з ним. І. Кон стосовно цього періоду вказує, що досягнення чоловічої ідентичності відбувається «від'ємно – тобто шляхом відділення від матері і формування почуття Самості як чогось незалежного, автономного і індивідуального» [31].

Незважаючи на те, що заперечення «жіночого» (тобто того, що марковане індивідом як «жіноче») може мати в собі дезадаптивні наслідки для особистості дорослого чоловіка, на даному етапі індивідуального гендерного розвитку це відмежування від початково жіночого, материнського начала є необхідною умовою чоловічої самоідентифікації. Для становлення гендерної ідентичності хлопчику необхідно «змінити первинну жіночу ідентифікацію на чоловічу за зразком значущих дорослих чоловіків і культурних стандартів маскулінності» [6].

На несвідомому рівні йдеться про знищення матері як об'єкта, що загрожує поглинути і породжує страх втрати здобутої диференціації, окремішності [12, 15]. Це має фундаментальне значення і для подальшого розвитку сексуальності, оскільки, як відзначає Кікінежді О.М., «влада фалоса, символічна влада, здатна подолати проблеми, пов'язані з функціонуванням

пеніса, виникає в результаті присвоєння архаїчної материнської влади» [12,50]. Якщо мати «переможе» – втримає контроль і завадить розвитку автономії сина (а значить – втілить його страх), то у нього сформується стійка потреба заперечувати жіноче у подальшому, в тому числі у формі проєкцій на реальних жінок. Однак символічне «матеревбивство» несе у собі не лише ресурс для побудови чоловічої гендерної ідентичності, але й породжує відчуття втрати, яке у подальшому буде трансформоване у бажання відновити зв'язок з матір'ю – володіти нею. Щодо такої амбівалентності Гірняк А.Н. вказує: «витоки чоловічої самоідентичності пов'язані з глибоким почуттям невпевненості, відчуттям втрати, яке з цього часу часто навідує неусвідомлені спогади індивіда» [11, 42].

Низка авторів пов'язує успішність та конструктивність деідентифікації хлопчика від матері завдяки втручанню батька. Як наголошують Р. і Ф. Тайсони, щоб сформувати надійне відчуття своєї приналежності до чоловічої статі, хлопчик повинен відчути, що відрізняється від матері, а це відбувається тоді, коли поряд є чоловік, з яким він може ідентифікуватись. Дж. Кемпбелл пояснює, що батько має допомагати хлопчику здійснити перехід до зрілої чоловічності, здійснювати посвяту до лав чоловіцтва. Щодо втручання до процесу диференціації-сепарації хлопчика від матері автор пише, що як перший незваний гість в раю дитини з її матір'ю – батько є архетипним ворогом; тому будь-який ворог для несвідомого символізує батька. На даному етапі дитячо-батьківських стосунків, як зазначає Бондаровська В.М.: «батько перешкоджає стосункам матері і сина, але значно перебудовує їх» [4]. Йдеться про спроможність батька подолати тотальну опіку матері над сином і стати – як владній фігурі – привабливим об'єктом для альтернативної ідентифікації хлопчика.

Окрім того, батькові належить ще одне завдання – заново наділити сина тілесністю, адже попередній досвід тіла, пов'язаний із тактильним контактом матері, він заперечив разом із попередньою ідентифікацією і тепер потребує нового тактильного досвіду – чоловічого.

Недоступність, невиразність батька з одного боку, а також статева симетрія у сфері виховання – з іншого, сприяють тому, що «у підсумку хлопчики набагато менше знають про поведінку, яка відповідає чоловічій статевій ролі, ніж жіночій» [10, 38]. Стосовно наслідків такої ситуації Дж. Франкл зазначає, що слабкість батька і його байдужість до потреб хлопчика у ідентифікації з чоловіком, нездатність допомогти сину трансформувати догенітальні тривоги і агресивність у зрілу форму самовираження приводить до регресії хлопчика. Дослідник специфічно чоловічих психологічних травм А. Хонінд відзначає, що, якщо «батько фактично або психологічно відсутній, енергія материнського комплексу залишається неврівноваженою» [58, 68] і хлопчик потрапляє у полон своєї Аніми або ж вступає у боротьбу з нею.

Жебелева П. описує наслідки вказаної проблеми через явище «наростання тривоги, що часто проявляється у надмірних зусиллях бути маскуліним і панічному страху робити щось жіноче» [23]. Автор наголошує, що чоловіча гендерна ідентичність у такому разі ґрунтується на соціальному міфі «яким має бути чоловік», та внаслідок цього є дифузною, вразливою і ригідною.

На тлі дозрівання нової – генітальної – сексуальності, здійснюваної деідентифікації від матері та ідентифікації з батьком (або іншою особою чоловічої статі) стрімко розростається бажання хлопчика знову володіти матір'ю як джерелом задоволення, проте тепер – новим способом. Йдеться про формування едипового комплексу. Саме едипів комплекс дозволяє хлопчику остаточно здійснити зміну на користь ідентифікації з батьком, оскільки «він відмовляється як від своєї едипової і доедипової прив'язаності до матері, так і від своєї первинної ідентифікації з нею» [12, 132].

У своїй неповноцінності перед сексуальною ненажерливістю матері, хлопчик прагне інтроєкувати потужність батька, щоб впоратися із об'єктом, який вабить. Завдяки особливій, амбівалентній сексуальній напрузі, яку переживає хлопчик, цей період є сенситивним для формування нової,

нормативної, інстанції його психіки – Над-Я, що для гендерного становлення особистості хлопчика важливою є інтродекція гендерних ідеалів, експектації та настанови завдяки експериментальному випробуванню чоловічих репертуарів поведінки з метою зваблення об'єкта. Щодо особливостей зазначеного процесу Сьмордова, К. В. пише: «зв'язок чоловічого Я з Над-Я, здається, виростає з роману між батьком і сином (і «в ідеалі» знищує його) – або, якщо бути більш точним, з лібідинальної організації негативного едипового комплексу, що ґрунтується на пристрасному потязі до батька і на ідентифікації з матір'ю» [43, 74]. На значенні цього потягу для розвитку хлопчика наголошує Дж. Франкл, відзначаючи, що для того, щоб у подальшому склалися гетеросексуальні стосунки з жінкою, він має отримати досвід гомоеротичних зв'язків, які забезпечать його адекватною, нарцисичною, чоловічою самосвідомістю. Стосовно витоків гомоеротичного потягу до батька М. Кімел зазначає, що у хлопчика «при зіткненні з батьком у час великої едипової кризи його зір виявляється розщепленим: він дивиться на свого батька так само, як і його матір, змішуючи благоговіння, подив, страх і потяг; водночас він дивиться на батька так, як він хотів би дивитись на нього, будучи хлопчиком, тобто не як на об'єкт потягу, а як на суперника» [61, 40]. Дослідник підкреслює, що гомоеротичний потяг є нормальним для гендерного становлення чоловіка, однак, оскільки цей потяг вважається фемінінним потягом, хлопчики вдаються до спроб пригнітити його, що у період дорослості може трансформуватися у гомофобію. Автор пише, що «гомофобна втеча від інтимних стосунків з іншими чоловіками являє собою заперечення гомосексуального начала всередині себе, яка ніколи не буває повною і тому постійно знову розігрується у будь-якій системі гомосоціальних зв'язків» [61, 40].

Щодо адекватного розв'язання гомоеротичності у ході едипової кризи Сьмордова, К. В. вказує, що «єдиний механізм, за допомогою якого син може подолати свій пристрасний потяг до батька, полягає в перетворенні об'єкта лібідо в нарцисичне лібідо, у ході якого робиться спроба стати (символічним)

батьком» [43,75]. Спроби хлопчика впоратися із вказаними амбівалентними уявленнями про батька засобами відходу до фантазії або у слова і дії описані А. Фрейд. Авторка звертається до терапевтичних випадків, де хлопчики, внаслідок дії захистів его, у своїх фантазіях отримують собі сильного і могутнього друга – звіра чи навіть групу звірів (трансформований образ батька), або ж вдаються до самопідкріплення атрибутами чоловічності – одягають капелюха, військову фуражку, іграшковий кинджал – у час наростання тривоги.

Окрім зазначеного – особливостей інтимно-особистісного спілкування з батьком на ґрунті зміщеного гомоеротичного потягу, для становлення чоловічої гендерної ідентичності важливими є особистість батька, його задоволеність життям та соціальна успішність. Як відзначає А. Ноніг: «характер батька і та міра, у якій він досяг успіху в своєму особистому житті, плюс його прихильність до сина та його люблячі стосунки з матір'ю, вважаються основою для готовності сина до прийняття сутності чоловіка, зокрема – прийняття ролі одруженого чоловіка та батька у дорослому віці» [58, 69]. Дж. Холліс наголошує, що сину «потрібен батьківський приклад, що допоможе зрозуміти, як існувати у цьому світі, як працювати, як уникати неприємностей, як будувати правильні стосунки із внутрішньою та зовнішньою фемінінністю» [54, 120]. У зв'язку з особливим статусом батька як авторитетної фігури Е. Мещеркіна торкається проблеми ідентифікації сина з його бажаннями. Авторка застерігає, що проєкція нереалізованих сподівань батька на сина змушує останнього до інтерналізації ідеального Я-батька, але до розриву з батьком реальним. На думку І. Кона, хлопчики найсильніше «засвоюють ті компоненти маскулінності свого батька, які в протилежному випадку, як вони бояться, могли б бути спрямовані проти них» [31]. Дослідники глибинних паттернів індивідуального розвитку Р. Тайсон і Ф. Тайсон вказують, що батьки передають своїм дітям уявлення про чоловічність, яке сини схильні розцінювати як ідеал, наголошуючи при цьому, що ступінь відповідності цьому ідеалу впливає на переконаність хлопчика у власній чоловічності. Однак

В.П. Новицька вважає, що гендерна ідентичність хлопчика часто досягається завдяки «позиційній» ідентифікації із аспектами батьківської ролі, аніж більш генералізованій ідентифікації з його особистістю, тож дії батька щодо сімейної тріади важать більше, ніж його індивідуальність.

Стосовно особливостей становлення чоловічої гендерної ідентичності у дошкільному віці Т.В. Говорун, О. Кікінежді. вказують на таке явище: маленькі хлопчики наслідують жіночі моделі, що мають владу над бажаними ресурсами, якщо їхня поведінка має більшу функціональну цінність, ніж моделей чоловічих. Окрім того, що таке спостереження звертається до аналізу істинних – кратичних – критеріїв розподілу авторитету в сім'ї, воно підтверджує і наше тлумачення гендерного розвитку, оскільки демонструє, як відповідно до певної інтенції особистість добирає найбільш адаптивний спосіб вирішення із усіх наявних потенцій. В. Васютинський також звертає увагу на явище пріоритетності у гендерному здійсненні хлопчика: «елементи домінування, які вважаються за більш чоловічі, лише активніше виявляються у поведінці хлопчиків, тоді як елементи підлеглості тамуються ними, приховуються, не випускають з несвідомого» [14, 6].

Однак пізнання хлопчиком широкого спектру варіацій чоловічого означення стримує, на думку Кудлач Ю., «фемінінна педагогіка» сім'ї та дитячого садка, яка гальмує засвоєння дошкільником чоловічих статевих ролей і цінностей.

На час вступу до 1-го класу хлопчики вже досягають гендерної константності. Особливості становлення чоловічої гендерної ідентичності у час переходу від молодшого шкільного віку до підліткового (у 8–12 років) є детально описаним М. Joусе, D. Viola та ін. Так, тлумачать цей період як «момент у соціалізації хлопчика, коли йому необхідно «відхреститись» від «жіночого світу», його цінностей і створити свій, чоловічий» [59, 355]. Автори зазначають, що у цей період виникають перші хлопчачі компанії, які є водночас і джерелом чоловічих рольових моделей, і сферою реалізації чоловічих якостей. О.В.Скрипченко, що вважає вік 8–12 років головним етапом, на якому

позначається вплив однолітків, також пов'язує його із формуванням хлопчачих компаній, відмежуванням від жіноцтва. «Чоловічий протест», який ініціює цей процес, на думку автора, характеризується яскравим негативізмом і формуванням особливого «чоловічого», підкреслено грубого і різкого спілкування з дівчатами [8]. Серед проблем, які можуть спіткати хлопчика у цей час на шляху до становлення гендерної ідентичності М. Joусе і D. Viola виділяють короткотривалість, незграбність та нерівносторонність сприятелювань у хлопчачих спільнотах і відзначають, що в останніх часто бракує інтимності. Автори наголошують, що у такому разі хлопчикам «невідомий внутрішній світ старших чоловіків, тож кожен із них створює образ, заснований на зовнішній поведінці, покликаний «довести» те, що вони є чоловіками (being a man)» [59, 356]. Відповідно, залежно від глибини психологічної залученості до референтної групи J. Wade і C. Britton-Powell виділяють три рівня его-ідентичності чоловіка: недиференційований (недостатня пов'язаність з іншими чоловіками), конформний (належність до певної групи чоловіків) і інтегрований (почуття належності до чоловіцтва в цілому) [67, 330].

Підлітковий вік вважається ключовим для становлення гендерної ідентичності, оскільки вносить суттєві зміни у кожен з її компонентів: глибинний (нова тілесність), когнітивний (нові знання про себе та інших) і поведінковий (збагачений рольовий репертуар); та пов'язується низкою авторів із його завершенням. У становленні гендерної ідентичності хлопчика-підлітка є свої особливості. Так, за спостереженням В. Кагана, в підлітковому віці у хлопчиків стереотипи чоловічності та жіночності більш диференційовані між собою, ніж дівчат, тобто гендер хлопчика-підлітка стає більш полярним, роздвоєним. Поведінково така ригідність і стереотипність гендерних нормативних уявлень, як відзначає І. Кон, означається тим, що хлопчик усіяко підкреслює свою відмінність від жінок, намагаючись подолати все, що може бути сприйнятим як прояв жіночності. Виходячи з цієї тези, слушним є вислів І. Романова, що хлопчик починає почувати свою чоловічність тоді (і тим

більше), коли (і чим сильніше) він відчуває в оточуючих його дівчатках – жінок. Зазначене встановлення жорстких меж у гендері хлопчика зумовлює підвищення вимог до Я для досягнення чоловічої гендерної ідентичності, що для незрілої особистості підлітка може означати посилення санкцій у відношенні до гендерних проявів оточуючих.

Незважаючи на пріоритетність для становлення чоловічої гендерної ідентичності підлітка якості інтимно-особистісного спілкування з однолітками, низка дослідників наголошує на значенні впливу батька у цьому процесі. Так, дослідниці образу батька у підлітковому віці Гірняк А., Кудлач Ю. зазначають, що середній підлітковий вік (12–13 років) є найбільш сенситивним і в той же час найбільш вразливим для сфери стосунків з батьком, для формування гендерної ідентичності. На основі аналізу психомалюнків автори констатували тенденцію до зростання критичності до батька і «відділення» від батькової фігури у хлопчиків 12–13 років. Стосовно конкретного впливу батька на гендерний розвиток сина О. Кляпець наголошує, що участь батька у вихованні хлопчиків розвиває чоловічі інтереси, чоловічу самосвідомість, почуття власної значущості та впевненості [10, 40].

Надвинична Т. Л. надає великого значення батьку як суб'єкту проєкцій чоловічих рис на підлітка, який тим самим актуалізує і підтримує становлення гендерної ідентичності хлопчика: «батько моделює ситуації, в яких успішність сина визначається рівнем його чоловічності, тобто тим, що по суті у нього відсутнє» [51, 63].

Особливості становлення чоловічої гендерної ідентичності у юнацькому віці вивчені недостатньо. Причиною цього явища є, поперше, те, що цей процес деякими авторами вважається завершеним у підлітковому віці, а по-друге, те, що юнацький період у зарубіжній психології не вивчається як окремий, а розглядається або у контексті підліткового віку (teenage), або у контексті періоду дорослішання (adolescence). Відповідно до позицій, відображених у дослідженнях юнацького віку, гендер юнака є більш пластичним, ніж гендер підлітка, його індивідуальна своєрідність тепер реалізується в усіх його

компонентах, а функціонування гендерної ідентичності великою мірою пов'язане із гендерним самовизначенням. Отже, становлення гендерної ідентичності чоловіка має характерні онтогенетичні особливості, обумовлені біологічно і соціально, реалізація яких здійснює вплив на зміст його гендеру та гендерної ідентичності. Автори схильні встановлювати межі досягнення гендерної ідентичності чоловіком у підлітковому або юнацькому віці, підкреслюючи значення досягнення гендерної константності до 6–7 років, формування гендерної ролі до 13–14 років та гендерне самовизначення, пов'язане з розв'язанням юнацької кризи у 17–18 років. Однак, на наш погляд, зміни у гендерній ідентичності чоловіка, що відбуваються у період дорослості та літньому віці потребують детальнішого вивчення. Ймовірно, подальша генеза здійснення особистості чоловіка, що супроводжується серією особистісних криз, також пов'язана і з переоцінкою, зміною, уточненням гендеру, що спричиняє тимчасову втрату гендерної ідентичності та її відновлення на новій основі, тож потребує емпіричного дослідження.

1.3. Фемінність чоловіків

Економічна неефективність радянської системи, в поєднанні з політичним деспотизмом і бюрократизацією суспільного життя залишали мало місця для індивідуальної ініціативи і незалежності. Щоб домогтися економічного і соціального успіху, потрібно було бути не сміливим, а хитрим, що не гордим, а сервільним, не самостійним, а конформною. З раннього дитинства і до самої смерті радянський чоловік відчував себе соціально і сексуально залежним і обмеженим.

Соціальна несвобода посилювалася глобальною фемінізацією інститутів соціалізації та персоніфікувалася в домінантних жіночих образах. Це починалося з раннього дитинства в батьківській родині. Через високий рівень небажаних вагітностей і величезної кількості розлучень, кожна п'ята дитина в

СРСР виховувався без батька або хоча б вітчима. У середині 1980-х рр.. тільки в так званих материнських сім'ях виховувалося близько 13,5 мільйонів дітей.

У дитячому саду і в школі головні владні фігури – знову-таки жінки. В офіційних підліткових та юнацьких організаціях (піонерська організація, комсомол) тон задавали дівчинки (серед секретарів шкільних комсомольських організацій вони становили три чверті). Хлопчики та юнаки знаходили віддушину тільки в неформальних вуличних компаніях і групах, де влада і символи були виключно чоловічими.

Після одруження молодому чоловікові доводиться мати справу з люблячою, турботливою, але часто домінантною дружиною, яка, як колись його мама, краще за нього самого знає, як планувати сімейний бюджет і що потрібно для дому, для сім'ї. А в суспільно-політичному житті все контролювалося владної "материнської" турботою КПРС.

Цей стиль соціалізації, несумісний ні з індивідуальним людською гідністю, ні з традиційною моделлю маскулінності, викликав суперечливі психологічні реакції.

На ідеологічному рівні безбатченки і туга за чоловічим початком сприяли трансформації образу відсутнього реального батька в характерний для всякого тоталітарної свідомості (так було і в нацистській Німеччині) міфологізований унітарний образ Вождя, Отця й Учителя.

Кілька нижче розташовуються ідеалізовані образи колективної маскулінності, чоловічого (особливо військового) товариства і дружби. Належність до колективного чоловічому тілу, що поєднує гомосоціальність з неусвідомленим гомоеротизм, психологічно компенсує чоловікові його слабкість і несамостійність в якості окремого індивідуума: який би я не був сам по собі, в рамках групового "ми, мужики", я сильний і непереможний. "Російський чоловік-кінь скаче, скаче, його несе, він сам не розуміє, куди він скаче, навіщо і скільки часу він скаче. Він просто скаче собі і все, він у табуні, у нього алібі: всі скачуть, і він теж скаче".

На побутовому рівні компенсація і гіперкомпенсація "слабкою" маскулінності має кілька варіантів:

1. Ідентифікація з традиційним чином сильного й агресивного мужика, який стверджує себе пияцтвом, бійками, жорстокістю, членством в агресивних чоловічих компаніях, соціальним і сексуальним насильством.

2. Покірність і поступливість у суспільному житті компенсується жорстокою тиранією вдома, в сім'ї, по відношенню до дружини і дітей.

3. Соціальна пасивність і пов'язана з нею вивчена безпорадність компенсується втечею від особистої відповідальності в безтурботний ігровий світ вічного хлоп'яцтва. Чи не вивчившись в дитинстві самоврядуванню і подолання труднощів, такі чоловіки назавжди відмовляються від особистої незалежності, а разом з нею - від відповідальності, передовіряючи соціальну відповідальність начальству, а сімейну - дружині.

Але при будь-якому розкладі люди відчують незадоволеність. Проблема "фемінізації чоловіків" і "маскулінізації жінок" з'явилася на сторінках радянської масової преси, починаючи з 1970 р. З тих пір суперечки не загасали. Жінки патетично запитують "Де знайти справжнього чоловіка?", А чоловіки нарікають на зникнення жіночої ласки і ніжності.

Широкий резонанс у суспільстві викликала стаття відомого демографа Б.Ц. Урланіса "Бережіть чоловіків", в якій автор, спираючись на дані медичної статистики про підвищену дитячої смертності, меншої тривалості життя, шкідливі звички, алкоголізмі, палінні, транспортних пригодах і ризиковану поведінку чоловіків, переконливо показав, що чоловіки - не сильний, а скоріше слабка стать, що вимагає особливої турботи і уваги [52].

Починаючи з 1970-х рр., Спочатку на Заході, а потім і в СРСР стали багато говорити і писати про те, що традиційний чоловічий стиль життя, а, можливо, і самі психологічні властивості чоловіка не відповідають сучасним соціальним умовам і що чоловікам доводиться платити за своє панівне становище занадто велику ціну. Однак причини цієї "кризи маскулінності" і можливі шляхи її подолання трактують по-різному і навіть протилежно.

Одні автори вбачають проблему в тому, що чоловіки як гендерний клас чи соціальна група відстають від вимог часу, їх установки, діяльність і особливо групова самосвідомість, уявлення про те, яким може і повинен бути чоловік, не відповідають соціальним умовам і підлягають радикальній зміні та перебудові. Тобто чоловіки повинні дивитися і рухатися вперед. Інші автори, навпаки, вбачають у соціальних процесах, які розхитують чоловічу гегемонію, загрозу віковичним "природним" підвалинам людської цивілізації і закликають чоловіків як традиційних захисників стабільності й ладу покласти край цій деградації та повернути суспільство назад, у спокійне і надійне минуле.

Чоловіки були панівною силою суспільства, принаймні - його публічної сфери, нормативний канон маскулінності й образ "справжнього чоловіка", як і всі інші фундаментальні цінності - "справжня дружба", "вічна любов" тощо, завжди ідеалізувалися і проектувалися в минуле.

У періоди швидких історичних змін, коли колишні форми гендерних відносин ставали неадекватними, ідеологи починали писати про фемінізацію чоловіків і зникнення "справжньої мужності". Філософи і письменники класичної Греції захоплювалися мужністю героїв гомерівської епохи. Римляни часів Імперії вболівали за втратою чеснот республіканського Риму. Англійці епохи Реставрації та французи доби Регентства ремствували про занепад чоловічої доблесті раннього середньовіччя. Німці початку ХХ ст. зворушувала чоловіча дружба епохи романтизму і середньовічні чоловічі союзи [15, 583-584].

За своїм характером, сучасні "м'які" чоловіки, чий тілесний і психічний вигляд часом не відповідає стереотипному образу "справжнього чоловіка" - сильного й агресивного мачо. Думка, що це переважно геї, не відповідає істині (геї та бісексуали складають за різними підрахунками від 10 до 30%). Однак інтерес до чоловічих проблем часто стимулюється особистими труднощами (відсутність батька, непопулярність серед хлопчиків у класі, невдалий шлюб, труднощі батьківства тощо) Для багатьох з цих чоловіків суспільно-політична діяльність психологічно компенсаторна.

Важливу роль проблемі маскулінності відводять в Європі у зв'язку з нинішньою ситуацією в суспільстві. Наприклад за відродження ідеї сильної маскулінності відіграє протестантський фундаменталізм. Ще на початку ХХ ст. в США та Англії набули поширення принципи "м'язистого християнства", прагне врятувати заблудлі чоловічі душі від згубної для них фемінізації і зображує Христа не м'яким і лагідним, а сильним і м'язистим. На хвилі неоконсерватизму 1980-х рр.. ця ідеологія одержала нові стимули.

На думку Роберта Блая і його однодумців, головне завдання сучасності - направити чоловіків на шлях духовного пошуку, щоб допомогти їм відновити загублені ними базові чоловічі цінності. У всіх стародавніх суспільствах існували особливі ритуали та ініціації, за допомогою яких дорослі чоловіки допомагали хлопчикам-підліткам утвердитися в їхній глибинній, природній маскулінності. Міське індустріальне суспільство розірвало зв'язок між різними поколіннями чоловіків, замінивши їх відчуженими, змагальними, бюрократичними відносинами, і тим самим відірвало чоловіків один від одного і від їхньої власної чоловічої сутності. (Подібні ідеї розвивали деякі німецькі мислителі на початку ХХ ст.). Місце здорових чоловічих ритуалів посідає розм'якшуюча і убивча для чоловічого потенціалу жіночність.

Блай і його послідовники барвисто описують емоційну бідність і ущербність сучасних чоловічих взаємин, будь то відносини синів з батьками чи відносини між чоловіками на роботі і в побуті, і мріють відновити традиції стародавнього чоловічого братерства і межпоколенного наставництва. Багато хто з цих людей політично реакційні, але для них характерні ірраціоналізм і антиінтелектуалізм, а їх позитивний ідеал "нового чоловіка" дуже розпливчастий [39, 188].

Сучасне суспільство зіткнулося з тим, що значно зросла участь чоловіків у веденні господарства, батьків у вихованні дітей. У сучасній Швеції батьківство асоціюється з безпосереднім доглядом батька за дитиною, близьким спілкуванням і емоційним зв'язком між ними, що сприяє не тільки всебічному розвитку обох індивідів, а й гармонізації сімейного життя. Рівність статей у

Швеції досягається за рахунок подальшого перенесення функцій сім'ї в публічну сферу при звуженні і нівелюванні приватної сфери, зниженні її соціального значення і соціалізуючою функцією [49, 59].

На тлі всього вищесказаного цілком закономірним виглядає поява нового типу чоловічої поведінки - метросексуалізм. Типовий метросексуал - житель великого міста з досить високим річним доходом, 25-40 років, впевнений у собі і у своїй мужності гедоніст не схильна нікому нічого доводити. Його кредо - різнобічність інтересів і витончений смак. У нашому суспільстві таких людей називають «бомонд». Молоді люди, що належать до даної соціальної категорії, не поспішають утворювати сім'ю і, відповідно зв'язувати себе зобов'язаннями, але це не заважає мати подруг. Метросексуал - це представник інформаційного суспільства, він працює в банку, засобах масової інформації, фінансових компаніях і юридичних фірмах, шоу-бізнесі, модельному та ресторанному бізнесі. Соціолог Ендрю Паркер вважає, що Девід Бекхем сприяв руйнуванню «маскулинного коду» і зародженню феномена «метросексуал». В останні роки на протиположність явищу метросексуалізму з'явилося явище, що називається «ретросексуалізм». Ретросексуали демонстративно підкреслюють свої відмінності від тих, кого вони вважають негідними носити високе звання чоловіки: вони нарочито недбалі в одязі, як правило, не голити, не користуються одеколонами і дезодорантами, не відвідують спортзали і т.д. і в цілому ведуть розгульний спосіб життя [55, 218].

П'єр Бурдьє вивчав заклопотаність середнього класу своїм зовнішнім виглядом, що виражалось у формі почуття незадоволеності або у формі зарозумілості і було так само джерелом їх претензій і постійної схильності до блефу, до присвоєння тієї форми соціальної ідентичності, яка полягає в прагненні зрівняти «буття» і «видимість», в бажанні володіти видимим для того, щоб мати справжнє.

Так само дослідники відзначали існування такого феномену як «хлюст», якому властиво всюдисущність, публічність, контактність з різними верствами суспільства, відсутності тіні марнославства і гарне почуття гумору [44, 111].

Якщо хлюст як «міська пародія на денді» є втіленням своєрідної моделі життєзабезпечення (щось на кшталт «бомжа-аристократа»), то метросексуал відображає зовсім інші цілеустанови, пов'язані з гедоністичним та інколи богемним поглядом на світ, можливим тільки в суспільстві, орієнтованому на споживання [38, 165].

Сучасний світ диктує свої умови, і все більше і більше чоловіків у всьому світі вважають за краще не працювати, а займатися господарством і бути безробітними. Жінки не бажаючи цього, стають сильними і беруть на себе тягар відповідальності за економічну, соціальну та матеріальну успішність сім'ї. У цьому і полягає гостре питання сучасності - «фемінізація чоловіків». Через слабкість чоловіків сьогодні жінки воліють самотійний спосіб життя, пізно виходять заміж (а іноді не виходять), все це веде до поступового знищення інституту шлюбу. Довгий час жінка знала, що у неї завжди є опора - це її чоловік, але поступово опора стала «хитатися», перестала бути надійною, а потім і зовсім зникла. У таких умовах суспільства жінці ні чого не залишилося, як самій стати сильною і мужньою і без чієї-небудь підтримки боротися з жорстоким світом слабких чоловіків.

Трансформація традиційних чоловічих цінностей і канонів маскулінності - загальне невблаганна вимога часу. Цей процес давно вже йде у всьому світі, включаючи пострадянські країни. Але змішання дескриптивних, аскриптивних і прескриптивних рис маскулінності може породжувати небезпечні ілюзії.

Хоча канони маскулінності і фемінності взаємопов'язані, жіночі життя і образи змінюються і оновлюються швидше чоловічих, а жіночі уявлення про чоловіків і уявлення чоловіків про самих себе часто не збігаються. При цьому одні схильні перебільшувати, а інші - применшувати масштаби відбуваються.

Тим не менше, світ явно стає все більш багатобарвним. Індивідуалізація і плюралізація соціального буття тягне за собою неминучість визнання не тільки різних типів маскулінності / фемінності, а й таких індивідуальних стилів життя, які взагалі не вписуються в цю дихотомію [33, 145].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧОЛОВІКІВ

2.1. Мета, методи, організація дослідження

Емпірична частина нашого дослідження полягала в перевірці гіпотези про те, що в умовах соціальних трансформаційних змін спостерігається зміни, в сфері гендерної ідентичності чоловіків, інверсія статевих та гендерних ролей, а саме: зміна ідентичності з маскулінної на андрогіну.

Для перевірки гіпотези та виконання поставлених завдань:

- проаналізувати соціально-психологічні детермінанти гендерної ідентичності чоловіків в умовах трансформацій;
- експериментально дослідити гендерну ідентичність чоловіків та її соціально-психологічні особливості.

В нашому дослідженні були використані такі психодіагностичні методики:

- «опитувальник С. Бем дослідження фемінності-маскулінності особистості»;
- «індивідуально-типологічний опитувальник (ІТО)»;
- «методика «хто я?» М. Кун, Т. Макпартленд».

Вибірку склали 100 чоловіків-військовослужбовців (рядового складу віком) від 21 до 55 років. Усі досліджувані є громадянами України і служили в українському війську. Серед них 70 % – одружені, 14 % – неодружені і 17 % – розлучені чоловіки. Вищу освіту мали 49 % опитаних чоловіків, незакінчену вищу – 7 %, середню спеціальну – 30 % , середню – 17 %. Половина чоловіків (51 %) мали одну дитину і більше, інші (49 %) були без дітей. Дослідження проходило в період вересень-грудень 2021 р. в військовій частині м Запоріжжя, та було проведено до нападу російських військ на територію України,

Окрему вибірку склали 38 курсантів віком від 18 до 20 років, які проходили службу на кафедрі "Військової підготовки" Запорізької політехніки.

У дослідженні використано методику С. Бем, що містить 60 характеристик*тверджень, із них 40 тверджень, які описуються шкалою маскулінності/фемінності, та 20 нейтральних. Методика була запропонована автором у 1974 р. для діагностики психологічної статі і визначає ступінь андрогінності, маскулінності, фемінності. На кожне із запропонованих тверджень (якостей) учасники дослідження відповідали "так" чи "ні", оцінюючи, тим самим, наявність або відсутність у себе названих якостей.

При дослідженні стереотипів маскулінності/фемінності застосовано метод суб'єктивного шкалювання. Було відібрано 106 рис, до яких увійшли риси маскулінності та фемінності з методики С. Бем, інші риси, що описують стереотип маскулінності/фемінності, а також нейтральні риси за даними різноманітних досліджень.

Стандартний набір із 106 уніполярних рис запропановувався учасникам дослідження тричі. У першому пред'явленні респонденти оцінювали, які риси властиві досконалій жінці. У другому пред'явленні, які риси найбільш властиві досконалому чоловікові. У третьому пред'явленні оцінювалися риси, властиві і чоловікам, і жінкам. Риси оцінювалися за 5*бальною шкалою. У першому та другому пред'явленнях: 1 – зовсім не виражена, 2 – не виражена, 3 – виражена деякою мірою, 4 – виражена, 5 – яскраво виражена. У третьому пред'явленні: 1 – виключно властиві чоловікам, 2 – деякою мірою властиві чоловікам, 3 – властиві і чоловікам, і жінкам, 4 – в деякою мірою властиві жінкам, 5 – властиві виключно жінкам.

У дослідженні використано такі статистичні методи обробки, як метод семантичних універсалій, розрахунок коефіцієнту Кронбаха, кореляційний аналіз за Пірсоном, t*критерій Стьюдента для незв'язних вибірок.

2.2. Аналіз емпіричного дослідження гендерної ідентичності чоловіків

Дані, отримані за методом суб'єктивного шкалювання, показують, що чоловічий образ представлений такими рисами: задавака, домінуючий, володіє діловими навичками, здатний до лідерства, удачливий, вільно говорить про секс, надійний, сильний як особистість, схильний захищати свої погляди; такий, що має власної позиції, добре складений, наполегливий, сміливий, задирака, упевнений, схильний до ризику, пихатий; такий, що покладається тільки на себе (самодостатній); мудрий. Аналіз однорідності рис чоловічого та жіночого образу із використанням коефіцієнта Кронбаха показав прийнятну внутрішню узгодженість (0,714).

Для підвищення внутрішньої узгодженості нами були відібрані риси, по-перше, з урахуванням коефіцієнта Кронбаха, по-друге, з урахуванням процентильного рангу. Отже, нами були відібрані 29 рис чоловічого образу – внутрішня узгодженість яких склала 0,964.

Таблиця 2.1

Розподіл рис чоловічого образу

Маскулінні риси	Cronbach's Alpha
Домінуючий	0,962
Має дух змагання	0,963
Має власну позицію	0,962
Мудрий	0,962
Володіє діловими навичками	0,961
Напористий	0,962
Незалежний	0,964
Надійний	0,962
Покладається тільки на себе (самодостатній)	0,964
Вільно говорить про секс	0,964

Продовження 2.1

Сильний як особистість	0,961
Схильний захищати свої погляди	0,961
Схильний до ризику	0,966
Сміливий	0,962
Здатний до лідерства	0,962
Упевнений	0,962
Має вдачу	0,962
Добре складений	0,964
Амбітний, честолюбний	0,963
Аналітичний	0,963
Самовпевнений	0,962
Ділова людина	0,963
Не використовує лайливий виразів	0,966
Любить математику і науку	0,965
Знає, як освоювати світ	0,964
Заповзятливий	0,962
Рішучий	0,961
Схильний вести за собою	0,961
З характером	0,962

Аналіз вияву фемінних рис за методикою С. Бем засвідчує, що середнє значення за шкалою фемінності у чоловіків – $0,65 \pm 0,03$. Статистично достовірних відмінностей у вияві фемінних рис у чоловічій вибірці не виявлено ($t = -0,84$; $p = 0,4$). Статистичні показники, що характеризують варіацію (мінливість) вияву фемінності в чоловічих групах ($V = 0,14$). Їх значення вказують на незначні варіації в індивідуальних відмінностях за ознакою, що вивчається.

Таблиця 2.2

**Статистична характеристика чоловіків за показниками
гендерної ідентичності**

	Чоловіки		
	F	M	IS
Середне	0,65±0,03	0,71±0,03	0,16±0,10
Медіана	0,65	0,75	0,23
Станд.відхил.	0,14	0,15	0,50
Дисперсія	0,02	0,02	0,25
Minimum	0,4	0,3	1,16
Maximum	0,9	0,9	0,58
Кореляція	r = -0,1 p > 0,1		

Таблиця 2.3

**Оцінка достовірності розбіжностей показників гендерної
ідентичності чоловіків**

№	Властивості	Чоловіки		t-Stud	p
		M ± m	Q		
1.	Маскулінність	0,71±0,03	0,15	3,68	0,00
2.	Фемінність	0,65±0,03	0,14	- 0,84	0,40
3.	Андрогінність	-0,16±0,10	0,50	-4,31	0,00

Мінімальне значення за шкалою фемінності становить у чоловіків – 0,4. Ці значення показують, що у вибірці з 20 рис, запропонованих у методиці С. Бем, чоловіки зазначили у себе 8 рис. Максимальне значення у чоловіків склало 0,9. Значення вказують, що чоловіки ідентифікували – 18 рис. У осіб, що мають мінімальне значення за шкалою фемінності, фіксуються високі показники за шкалою маскулінності. Така розбіжність показників уможливилює набуття високих/низьких значень за шкалою андрогінності. У чоловіків такі респонденти склали фемінну групу - маскулінну. У осіб, що мають

максимальні показники, спостерігається тенденція відзначати у себе і максимальні показники за протилежною шкалою. При цьому індекс гендерної ідентичності у них виявляється наближеним до нуля і у них діагностується андрогінний тип гендерної ідентичності.

Аналіз прояву маскулінних рис за методикою С.Бем показав, що середні значення за шкалою маскулінності у чоловіків склали $0,71 \pm 0,03$. Спостерігаються статистично достовірні відмінності проявів маскулінних рис у чоловічій вибірці ($t=3,68$; $p<0,001$), тобто чоловіки достовірно частіше жінки, ідентифікують у себе маскулінні риси. Статистичні показники, що характеризують мінливість, розрізняються посуттєво: чоловічій $-V=0,15$.

Індивідуальні відмінності в прояві маскулінності чоловіки – більш схожі один на одного щодо прояву маскулінності.

Мінімальне значення в чоловічій вибірці 0,3 і максимальне 0,9. Чоловіки ідентифікують у себе від 6 до 18 маскулінних рис. На думку багатьох авторів, особливості співвідношення рис маскулінності/фемінності в поведінковій складовій уявлення про себе можна розглядати з точки зору невротичних і психосоматичних розладів. Так, О.С. Кочарян, аналізуючи різні клінічні моделі розвитку захворювань підлітків та чоловіків, виділив як найважливіший чинник спотворення статевої ролі структури особистості у страждаючих на невротичні і психосоматичні захворювання. Їм зазначена така особливість, як неартикульованість маскулінних і фемінних рис при неврозах.

У досліджуваних нами вибірках низький коефіцієнт кореляції з низьким рівнем достовірності між шкалами фемінності та маскулінності ($r = -0,1$; $p > 0,1$ – для чоловічої вибірки), що вказує на відсутність неартикульованості між шкалами і як наслідок відсутність невротичних тенденцій.

Спостерігаються статистично достовірні відмінності у прояві андрогінності в чоловічій групі ($t=-4,31$). Статистичні показники, що характеризують мінливість, практично не розрізняються: у чоловічій вибірці $-V=0,5$.

Мінімальне значення в чоловічій вибірці склало $-1,16$ і максимальне – $0,58$. У двох чоловіків (8%) діагностується маскулінний тип гендерної ідентичності, у 23*ох (92%) – діагностується андрогінний тип гендерної ідентичності. Фемінний тип гендерної ідентичності у чоловіків не діагностується.

Використання опитувальника С. Бем для дослідження маскулінності/фемінності показало, що існує низка маскулінних і фемінних рис, які оцінюються як нейтральні або взагалі не оцінюються.

Аналіз надійності шкал фемінність/маскулінність за методикою С. Бем та їхніх пунктів засвідчило таке. Значення коефіцієнта V Кронбаха за шкалою фемінність коливаються від $0,561$ до $0,762$ ($0,5 < D < 0,8$), тобто від малопритатних до прийнятних значень. Середнє значення складає $0,637$ і вважається сумнівним. Виходять за межі однорідності значення таких рис: має тихий голос, інфантильна, ласа до лестощів. Значення коефіцієнта Кронбаха за шкалою маскулінність склало $0,758$ – є прийнятним значенням. Найменше значення склало $0,749$; найбільше – $0,771$. Значення коефіцієнта Кронбаха показують, що змінні, які описують шкалу маскулінність, однорідніші, ніж змінні, що описують фемінність. Шкала фемінності при використанні на поліетнічних вітчизняних вибірках вимагає детальнішого аналізу змінних для підвищення її однорідності. Порівнюючи набір рис образу підлітків та чоловіка і рис, що описують власну гендерну ідентичність, слід вказати як на якісну, так і на кількісну відмінність, особливо відносно чоловічого гендеру.

Порівняно з методикою С. Бем до складу фемінної психологічної ідентичної чоловіків належать такі риси: ті, що вірять у себе; ті, що відкриті; ті, що виявляють прихильність, сміливі. До складу чоловічої психологічної статі риси – вільно говорить про секс, володіє діловими навичками, домінуючий, заповзятливий, знає, як освоювати світ; надійний, не використовує лайливих виразів, мудрий, з характером, упевнений. Спираючись на емпіричні дані досліджень, ми можемо запропонувати результати власного аналізу.

2.3. Аналіз емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей гендерної ідентичності чоловіків

Щоб вирішити поставлені завдання дослідження, ми підібрали методичний інструментарій, включивши до нього опитувальник статевих ролей Сандри Бем, анкетування, методику “Хто Я?”.

Проведене нами дослідження показало, що чоловікам-військовослужбовцям (рядового складу), які вже перебувають на військовій службі, властиві прояви андрогінності з тенденцією до фемінності. За опитувальником статевих ролей С. Бем було отримано такі середні показники по групі чоловіків-військовослужбовців (рядового складу): маскулінності – 1,21; фемінності – 1,41; IS – 0,45. Аналіз отриманих результатів виявив, що для групи чоловіків-військовослужбовців характерна андрогінність з тенденцією до фемінності (0,45).

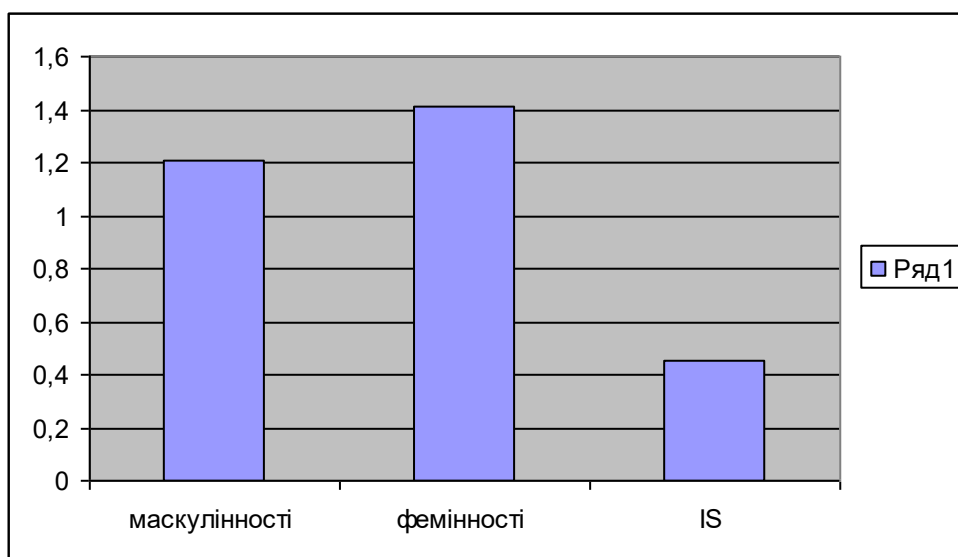

Рис. 2.1. Середні показники по групі чоловіків-військовослужбовців (рядового складу)

Крім того, 18,5 % досліджуваних мають від’ємні показники IS, що говорить про схильність до прояву маскулінних рис. У групі лише 36 досліджуваних (14,5 %) мають яскраво виражені фемінні риси особистості. Розгляньмо, які ж саме риси є найбільш привабливими для чоловіків-військовослужбовців. Серед 40 характеристик найбільшу кількість балів

набрали такі риси, як ввічливість, доброта, тактовність, любов до дітей, дружелюбність, ніжність, щирість, правдивість, співчутливість, надійність, вірність, добросовісність, готовність допомогти ближньому (від 5,5 до 6,1 бала), а найменшу кількість балів – неорганізованість, несумлінність, агресивність, марнославство (пиха), інфантильність, потайливість, улесливість (від 2 до 3 балів). Як бачимо, чоловіки-військовослужбовці виконують андрогінні ролі, тенденційно схиляючись до фемінності, тобто поєднуючи в собі такі риси альтруїстичності, як доброта, любов до близьких і готовність до підтримки, співчутливість, вірність, пригнічення агресивності, бажання будувати взаємовідносини з навколишнім світом на основі чесності, добросовісності та особистісної зрілості.

Відтак розглянемо результати дослідження групи курсантів за опитувальником статевих ролей С. Бем. Середні показники фемінності/маскулінності по групі виявилися такими: маскулінності – 1,47; фемінності – 1,49; IS – 0,04. Отже, в цій групі курсанти є андрогінними з тенденцією до маскулінності (0,04 бала). При цьому 52 % чоловіків мають яскраво виражену схильність до маскулінності і лише 2 % – до фемінності.

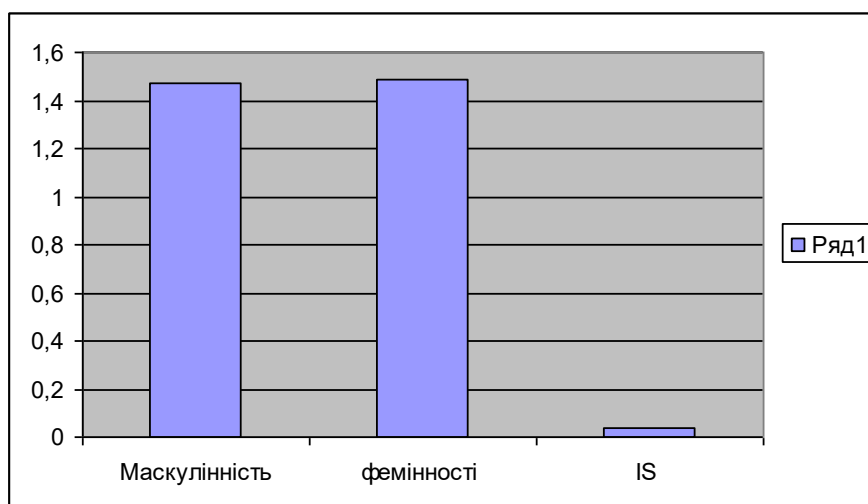

Рис. 2.2. Середні показники фемінності/маскулінності по групі курсантів

Відомо, що ті чи інші стевотипізовані ролі пов'язані з Я-концепцією особистості. Тож, досліджуючи гендерні особливості особистості чоловіка, що

служить, ми поставили перед собою завдання розглянути і її Я-образи. Результати дослідження чоловіків, які обрали військову професію, видаються нам досить цікавими. Прикметно, що 48 % мають статевотипізовану Я-концепцію, інакше кажучи, виявляють у своїй поведінці суто фемінні риси. Такі результати певною мірою узгоджуються з вищенаведеними показниками. А ще було виявлено, що в цілому гендерній ідентичності не належить провідне місце в структурі Я-концепції чоловікам-військовослужбовцям. Так, лише 32% самовизначень в описі структури Я-концепції є гендерно виокремленими. Як бачимо, результати відповідають висновкам попереднього дослідження, а саме: групі чоловікам-військовослужбовцям властива андрогінність. А от соціально нейтральні висловлювання в описі Я-образу становлять відповідно 56 %.

Аналізуючи результати дослідження показників статевих ролей чоловіків-військовослужбовців і курсантів, можемо припустити, що професія військовика передбачає актуалізацію в них саме фемінних гендерних ролей. Імовірно, що причиною означеної тенденції є саме умови, в яких працюють чоловіки в армії (ідеться про можливе упереджене стереотипне ставлення до чоловіка як до військового-професіонала). Крім того, чоловіки, які служать, демонструють тенденцію до вияву нейтральних, соціально прийнятних рис особистості у власній поведінці і розглядають їх як важливі в побудові власного Я-образу. Звертаючись до попередніх результатів наших досліджень, а саме дослідження особливостей особистості чоловіків-військовослужбовців за допомогою методу особистісного диференціалу, хотіли б ще раз звернути увагу на високий ступінь задоволеності чоловіків власним Я-образом, тобто позитивне оцінювання себе як носія соціально прийнятних рис особистості.

Отже, як впливає з наведених вище результатів дослідження, чоловіки-військовослужбовці є андрогінними з тенденцією до фемінності, тоді як курсанти – андрогінними з тенденцією до маскулінності.

ВИСНОВКИ

Гендерно-рольова поведінка людини має свою історію. Гендерні ролі не виникають зразу з народженням дитини, вони розвиваються в залежності від багатьох умов і факторів протягом людського життя. Цей розвиток має свої закономірності, протиріччя. Від нього залежить характер життєвого сценарію людини, стиль життя і стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. З іншого боку, розвиток гендерних ролей, чи гендерний розвиток пов'язаний з багатьма характеристиками особистості, зокрема, з ідентичністю.

Можемо впевнено зробити висновок, що проблеми гендеру та гендерної ідентичності наразі є досить актуальними і багато сучасних дослідників звертаються до них. Активна розробка питання гендерної ідентичності науковцями безумовно буде відбуватися і в майбутньому, оскільки не всі аспекти даного феномену є однозначним. Зробимо також висновки по основним моментам, що стосуються специфіки гендерної ідентичності як виду соціальної ідентичності. Гендерна ідентичність – це особливий вид соціальної ідентичності, співіснуючий у свідомості людини поряд з професійною, сімейною, етнічною та іншими самоідентифікаціями. Ідентичність особистості змінюється на протязі всього його життя, оскільки змінюється його знання про себе, отримане у взаємодіях з іншими людьми, модифікуються соціальні ролі, життєвий вибір, стиль діяльності, що в сукупності підтверджує зміну гендерної ідентичності.

Саме на основі існуючих в суспільстві еталонів формуються уявлення дитини про власну гендерну ідентичність і ролі, його поведінка і самооцінка. Важливо, що досягнення гендерної ідентичності не обумовлене реально виконуваними ролями, пов'язаними зі статтю. Ідентичність чоловіків і жінок виступає як похідна від процесу вибору в сферах, які складають основу їхньої діяльності. Гендерний розвиток та гендерна соціалізація особистості – це

складні і різноманітні процеси, які підкоряються багатьом закономірностям і на їх шляху виникають багато протиріч, проблем, дисгармоній.

Становлення гендерної ідентичності чоловіка має характерні онтогенетичні особливості, обумовлені біологічно і соціально, реалізація яких здійснює вплив на зміст його гендеру та гендерної ідентичності. У феномені статевої ідентичності в першу чергу акцентуються соматичні ознаки, на основі яких формується ідентичність людини як представника певної статі; у феномені психологічного статі, поряд з біологічними основами особливого значення набувають психологічні та поведінкові прояви особистості як індикатори чоловічого і жіночого, що наповнюють змістом аспект самосвідомості особистості, пов'язаний зі статтю; в гендерній ідентичності на перший план виходять соціокультурні параметри категорій «чоловіче» та «жіноче», відповідно до яких людина ідентифікує себе з конкретною гендерною групою, конструюючи свою ідентичність як представник якогось статі. Гендерний контекст ідентичності розкривається через аналіз співвіднесення зовнішньої, соціальної оцінки, одержуваної особистістю в процесі взаємодії з іншими людьми, і власної оцінки себе як носія гендерних характеристик і суб'єкта статовспецифічних ролей. Широко представлені в суспільній свідомості нормативні еталони «Справжній чоловік» і «Справжня жінка» спонукають чоловіків і жінок оцінювати себе з точки зору відповідності цим еталонам. Автори схильні встановлювати межі досягнення гендерної ідентичності чоловіком у підлітковому або юнацькому віці, підкреслюючи значення досягнення гендерної константності до 6–7 років, формування гендерної ролі до 13–14 років та гендерне самовизначення, пов'язане з розв'язанням юнацької кризи у 17–18 років. Однак, на наш погляд, зміни у гендерній ідентичності чоловіка, що відбуваються у період дорослості та літньому віці потребують детальнішого вивчення. Ймовірно, подальша генеза здійснення особистості чоловіка, що супроводжується серією особистісних криз, також пов'язана і з переоцінкою, зміною, уточненням гендеру, що

спричиняє тимчасову втрату гендерної ідентичності та її відновлення на новій основі, тож потребує емпіричного дослідження.

Проведене нами емпіричне дослідження показало, що існує різниця між гендерною ідентичністю у чоловіків різного віку і чим молодше покоління, тим більше жіночні лінії поведінки вони для себе обирають; більшою ідентифікацією себе з ідеальним чоловіком вони володіють, що пов'язано з не стабільною самооцінкою в період юнацького віку.

Було виявлено, що існує загальний фон ставлення жінок до реальних чоловіків, який як показали деякі методики, є негативним. Жінки чітко розмежовують ідеальних чоловіків, у своєму поданні та розумінні, і реальних сучасних чоловіків, для них це два абсолютно різних поняття. Тобто з точки зору жінки два пропоновані нами для оцінки образу це фактично не взаємозалежні подання в реальному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Основи теорії гендеру : навч. посіб. Київ: К. І. С. 2004. 536 с.
2. Богдан Ж., Мовчан Я. Гендерна психологія : навчально-методичний посібник. Харків: Друкарня Мадрид, 2021. 155 с
3. Бондаревська І.О. Гендерна ідентичність жінок-менеджерів. Дніпропетровськ: Знання, 2001. 244 с.
4. Бондаровська В.М. Тендерний паритет у сім'ї: соціально-психологічні засади // Формування тендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень: Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції (м.Київ, 5-7 грудня 2002 р.). – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002.
5. Бреслав Г.М. Статеві відмінності і сучасна шкільна освіта / Г.М. Бреслав, Б.І. Хасан // Питання психології. 1990. № 3. С. 64-69.
6. Васютинський В.О. Чоловіче або жіноче чи і жіноче, і чоловіче? Київ, 2003. № 35. С. 5-8.
7. Введення у гендерні дослідження. Хрестоматія/за ред. Жеребкіна С.В. Харків: Харківський центр гендерних досліджень, 2001. 991 с.
8. Вікова та педагогічна психологія: навч. Посіб. /О.В.Скрипченко., Л.В.Волинська, З.В.Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
9. Власюк Д., Кузьміна К. Гендерні установки щодо протилежної статі в юнацькому віці: когнітивний аспект. Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. ВАТ „Волинська обласна друкарня», 2004. С. 36–42.
10. Гірняк А., Кудlach Ю. Соціально-психологічний портрет сучасної неповної сім'ї. Вітакультурний млин. 2010. Модуль 11. С. 37–41.

11. Гірняк А.Н. Психоаналіз З. Фрейда як теорія, система і соціокультурне явище. Психологія і суспільство. 2008. №4. С. 40–51
12. Говорун Т. В., Кікінежді О.М. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс. Тернопіль: Нова книга Богдан, 1999. 383 с.
13. Говорун Т. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис. доктора психол. наук : 19.00.07. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. 35 с.
14. Говорун Т.В. Гендерна психологія: навч. посіб. / Т.В. Говорун, О. Кікінежді. Київ: Академія, 2004. 308 с.
15. Горностаї П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. Основи теорії гендеру : навч. посіб. Київ: К.І.С., 2004. С. 132–157.
16. Горностаї, П. П. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості чоловічої та жіночої соціалізації. Гендерні студії: освітні перспективи : навч.-метод. матеріали. Київ: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5–21.
17. Городнова Н.М. Психокорекція статево-рольової ідентифікації підлітків. Наука і освіта. 2004. №3. С. 36-39.
18. Городнова Н.М. Статево-рольова соціалізація підлітків в сучасній школі: Неперервна професійна освіта: теорія і практика // Наук.-методичн. журнал. 2001. № 3. С. 56–63
19. Городнова, Н. М. Гендерні особливості батьківсько-дитячих стосунків. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. Київ: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. № 3. С. 5–9.
20. Гендерний розвиток у суспільстві: збірник / відп. ред. К. М. Левківський. Київ: Фоліант, 2005. 351 с.
21. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості (Ю. М. Галустян, В. П. Новицька) // Український соціум. 2004. № 1 (3). С. 7-13.
22. Дороніна Т. О. Гендерна чутливість // Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект. Житомир: Волинь. 2014. С. 142-145.

23. Жебелева П. Життєвий сценарій особистості: сутність та основні психологічні підходи. Електронний ресурс. Режим доступу : URL: file:///C:/Users/Tanya/Desktop/Vpo_2013_9(2)__19.pdf (дата звернення: 12.04.2019)
24. Іванченко С.. Багатовимірна модель гендеру // Соціальна психологія. 2007.№ 4. С. 157-173.
25. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. 2011. 400 с.
26. Кірейчева Є. В., Кірейчев А. В. Механізми психологічного захисту як предмет дослідження у психології особистості. Педагогіка і психологія проф. освіти. 2010. № 5. С. 115–121.
27. Кісь О. Дефініції фемінізму. Незалежний культурологічний часопис «І». 2000. № 17. С. 19.
28. Клеціна І.С. Гендерний підхід у системі психологічної освіти: матеріали 2-ї міжнародної літньої школи з гендерних досліджень (Фарос-1998). Харків: ХЦГІ, 1998. С.193-215.
29. Клеціна І.С. Психологічні характеристики внутрішньо-особистісних конфліктів: гендерний аспект. Інший погляд. Міжнародний альманах тендерних досліджень. Харків, 2000. № 5. С. 28-29.
30. Клеціна І.С. Самореалізація особистості та гендерні стереотипи. Психологічні проблеми самореалізації особистості. Харків, 1998. № 2. С. 178-187.
31. Кон І. Чоловіки, які змінюються у мінливому світі. Незалежний культурологічний часопис «І». 2003. № 27. С. 22.
32. Костюк Г.С. Свідомість і діяльність людини // Психологія. Підручн. для педагогічних вузів. Київ, 1968. 365 с
33. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.

34. Лавриненко Н. В. Гендерні стереотипи масової свідомості. Українське суспільство: моніторинг – 2000 р. : інформ.-аналітичні матеріали / за ред. В.М.Ворони, А.О.Ручки. К.: І-нт соціології НАН України, 2000. 168 с.
35. Лень Т. Система гендерної соціалізації в сучасних умовах. Вища освіта України. 2007. №3. С.63–69
36. Логвінова Д. В. Вплив гендерних установок на розвиток і становлення особистості. Вісник ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. Харків: ХДПУ, 2002. Вип. 9. С. 154–155.
37. Нікіфорова М.С. Гендерна ідентичність: зміст і динаміка. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція "Актуальні проблеми сучасної науки". Електронний ресурс: Режим доступу: <http://intkonf.org/>.
38. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.
39. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: „К.І.С.І”, 2004. 536 с.
40. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
41. Про рівність статей: збірник / Пер. з фр / за ред. Хоми О. Київ: Альтерпрес, 2007. 484 с
42. Скорик М.М. Основи теорії гендеру. Київ: “К.І.С.”, 2004. 536 с.
43. Сьмордова, К. В. Вплив агентів гендерної соціалізації на формування гендерної ідентичності підлітків. Соціально-педагогічні аспекти збереження та зміцнення здоров'я дітей та молоді в Україні : матеріали всеукраїнської студ. наук. практ. конф. (м. Мелітополь, 12- 13 квіт. 2007 р.). Мелітополь, 2007. С. 70–76.
44. Соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації підлітків : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 242 с.
45. Соціокультурні ідентичності та практики / під ред. А. Ручки. Київ: Інститут соціології НАН України, 2002. С. 41–44.

46. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
47. Ткалич М.Г. Гендерна психологія. Київ: Академвидав, 2011. 248 с.
48. Турецька Г.В. Страх успіху: психологічне дослідження феномена. Психологічний журнал. 1998. № 1. С. 37-46.
49. Фурман (Гуменюк) О. Є. Особливості ситуативного та вікового розвитку Я-концепції. Психологія і суспільство. 2005. №1. С. 46–62.
50. Фурман А. В. Типологічний підхід у системі професійного методологування. Психологія і суспільство. 2006. № 2. С. 78–92.
51. Фурман А. В., Надвичина Т. Л. Основи гендерної рівності: навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2006. 168 с.
52. Чухим Н. Гендер та тендерні дослідження в ХХ ст. Незалежний культурологічний часопис «І», 2000. № 17. С. 27.
53. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. 336 с.
54. Badinter E. XY, De l'identité masculine. Paris: Odile Jacob, 1992. 320 p.
55. Bandura A. Social cognitive theory of gender development and differentiation / A. Bandura, K. Bussey // Psychological Review. 1999. vol.106. 4. pp. 676-713.
56. Chodorow N. The power of feelings: personal meaning in psychoanalysis, gender, and culture / N.J. Chodorow. London: Yale university press, 1999. 328 p.
57. Gordon Ch. Development of evaluated role identities // Annual Review of Sociology. 1976. V. 2. P. 405-433.
58. Honig A. The Importance of fathering. Lives of families: a special edition of articles from the Southern Association on Children Under Six. Humanics Publishing Group. 1985. № 1. P. 64-76.
59. Joyce M. Searching for masculine identity / M. Joyce, D. Violi // The Way. 1998. № 10. P. 352-364.

60. Kaczala C. M. Sex-role identity, stereotypes and their relationship to achievement attitudes. School of Education University of Michigan. 1981. 41 p.
61. Kimmel M. Masculinity as homophobia: fear, shame and silence in the construction of gender identity. Gender studies: collection of articles. 2006. No. 14. P. 34-52.
62. Kristeva J. In the Beginning Was Love: Psychoanalysis and Faith, trans. A. Goldhammer. NY: Columbia University Press, 1987. 63 p.
63. McHale S. The family contexts of gender development in childhood and adolescence / S. Mchale, A. Crouter, S. Whiteman // Social development. 2003. № 12(1). pp. 125-148.
64. Okun B. Therapists' blind spots related to gender socialization / B.F. Okun // Intimate environments. Sex, intimacy, and gender in families / ed. by O. Kantor, B. Okun. New York, London: The Guilford press, 1989. pp. 129-140.
65. Social groups and identities: developing the legacy of Henri Tajfel / Ed. by W. Peter Robinson. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1996. 386 p.
66. Stryker S. Identity theory: developments and extensions. Self and Identity. New York, 1986. pp. 89- 104.
67. Wade J. Male reference group identity dependence: Support to construct validity / J. Wade, C. Britton-Powell // Sex roles: a journal of research. 2000. № 5-6. P. 323-340.

Додаток А
Опитувальник С. Бем

Інструкція: Дорогий друже! Перед тобою перелік якостей, дій та вчинків людини. Уважно прочитай їх і подумай, чи можна так сказати про тебе. Якщо погоджуєшся – навпроти висловлювання постав “+”, а свою незгоду відміть знаком “–”.

Перелік якостей, дій та вчинків людини.

1. Я вірю в себе та свої можливості, думаю, що всі мої мрії здійсняться.
2. Я вмю не вступати в суперечку, навіть тоді, коли вважаю, що правда на моєму боці.
3. Я завжди приходжу на допомогу.
4. Можу захистити свої погляди.
5. Радю від того, що живу на світі.
6. У мене часто поганий настрій і я хмурюсь.
7. Думаю, що я досить самостійна людина і легко з усім справлюсь без сторонньої допомоги.
8. Дуже соромлюсь і ніяковію, особливо в незнайомій обстановці.
9. Відповідально і добросовісно ставлюсь до виконання доручених справ.
10. Мені здається, що я спортивна (атлетична) людина.
11. Часто мене переповнює почуття ніжності, хочеться когось погладити, приласкати, обняти.
12. Мені хочеться показувати іншим свої здібності та таланти.
13. Коли я щось задумаю, обов’язково досягну мети (зроблю, вивчу, оволодію тощо).
14. Мені подобається, коли інші заграють зі мною, говорять мені про мене все хороше (лестощі).
15. Думаю, що я людина, якій “в усьому везе”.
16. Я сильна особистість, не піддаюсь, коли мені щось нав’язують.
17. Ціную вірність у дружбі.

18. Я не передбачувана людина, іноді не знаю, що зроблю чи скажу в наступну мить.
19. Маю добру фізичну силу.
20. Мені притаманні жіночність, м'якість, лагідність.
21. Я надійна людина, ніколи нікого "не підведу".
22. Подобається займатися справами, над якими треба думати, аналізувати, планувати.
23. Коли у когось горе чи неприємності, вмію співчувати.
24. Я злюсь, коли з моїми друзями спілкується хтось інший, або батьки більше люблять братика чи сестричку.
25. Люблю командувати іншими.
26. Турбуюсь про людей.
27. Завжди говорю правду і тільки те, що думаю.
28. Люблю ризикувати.
29. Я завжди можу зрозуміти інших.
30. Вважаю, що мої думки повинні залишатися зі мною, нікому про них не розповідаю.
31. Можу швидко, не роздумуючи, прийняти рішення.
32. Коли хтось страждає, вмію розділити з людиною це почуття, підтримати, запропонувати допомогу.
33. Я щира людина, ніколи не хитрую.
34. В усьому покладаюся тільки на себе, не розраховую на допомогу інших.
35. Маю здатність розрадити, втішити.
36. Мені хотілося б прославитись (навіть зараз).
37. Люблю настоювати на своєму, хочу, щоб усі мені підкорялись.
38. У мене тихий голос.
39. Я приваблюю до себе інших (подобаюся людям).
40. Можу стерпіти біль, не показати, що мені погано, я мужня людина.
41. Від мене аж плине теплота і сердечність.

42. Я серйозна людина.
43. Маю власну думку (позицію) і відстоюю її.
44. У мене м'який характер.
45. Вмію дружити.
46. Проявляю агресивність.
47. Я довіряю людям.
48. Коли щось роблю, буває, що у мене нічого не виходить.
49. Можу повести за собою інших.
50. Часто поводжусь, як мала дитина.
51. Легко пристосовуюсь до нових умов (у школі, незнайомій компанії, поїзді і т. д.).
52. Більше подобається працювати та гратись наодинці, ніж з кимось. Вважаю, якщо працюєш сам – кращі результати.
53. Негативно ставлюсь до людей, які вживають вульгарні, непристойні слова.
54. Нерідко не закінчивши одну справу, берусь за іншу.
55. Люблю змагатись.
56. Люблю дітей.
57. Я завжди з повагою ставлюсь до тих, хто мене оточує. Це проявляється в моїх словах, діях, поведінці.
58. Думаю про себе краще, ніж є насправді.
59. Я спокійна, добра людина.
60. Думаю, що традиції, заведені в народі, сім'ї, школі (обряди, свята, вимоги, правила) – це добре і правильно

Результати досліджуваного порівнюються з ключем, якщо відповідь співпадає з ключем - нараховується 1 бал.

1.Шкала маскулінності (номери питань): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.

Додайте бали, отриману суму поділіть на 20. Здобутий результат - показник маскулінності.

2. **Шкала фемінності** (номери питань): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Додайте бали, отриману суму поділіть на 20. Здобутий результат - показник фемінності.

Обраховується також IS(основний індекс) за формулою:

$IS = (F - M) \text{ помножити на } 2,322$.

Враховуючи існування великого діапазону значень ISу проміжку від -2,025 до +2,025 за даною

методикою, нами диференційовано шкалу визначення гендерно опосередкованого типу у такий спосіб (рис 1).

←- 2,025----- - 0,9----- - 0,5----- 0 ----- + 0,5----- + 0,9----- + 2,025→

ЯМ М ПМ А ПФ Ф ЯФ

Рис. 1.

Модифікована категоріальна шкала гендерної типізації особистості за методикою С.Бем

ISменше - 2,025 – яскраво виражена маскулінність;

1. ISменше - 0,9 – маскулінність;

2. IS– від - 0,5 до - 0,9 – потенційна маскулінність;

3. IS– від - 0,5 до + 0,5 – андрогінність;

4. IS– від + 0,5 до + 0,9 – потенційна маскулінність;

5. ISбільше + 1 – фемінність;

6. ISбільше + 2, 025 – яскраво виражена фемінність.

Додаток Б

Методика “Хто Я?” (М. Кун, Т. Макпартленд)

Мета: виявлення ролі гендерних характеристик у структурі Я-концепції особистості, вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості.

Інструкція. Ви отримали опитувальні бланки, де в стовпчик 20 разів написано слово “Я” і далі залишений пустий рядок. Будь-ласка, протягом 15 хвилин відповідайте на питання: “Хто Я?”, використовуючи з цією метою будь-які слова або речення. Робіть це так, неначе Ви відповідаєте самому собі, а не комусь іншому. Записуйте свої відповіді в тому порядку, в якому вони спадають Вам на думку. Не турбуйтеся про логіку та важливість відповідей. Записуйте їх достатньо швидко.

Ті характеристики, самого себе, котрі досліджуваний записує на початку свого списку, найбільше актуалізовані в його свідомості, і є більш усвідомлюваними та значущими для суб'єкта.

Бланк відповідей. Стать _____ Вік _____

Хто Я такий?	
1.	11.
2.	12.
3.	13.
4.	14.
5.	15.
6.	16.
7.	17.
8.	18.
9.	19.
10.	20.

Для обробки використовується контент-аналіз:

1. Соціальна ідентичність: сімейні і міжособистісні ролі (по типу: я -мати, дружина, син, чоловік, подруга і т.д.); професійні ролі (я - майбутній психолог, студент, підприємець, дослідник); інші соціальні ролі, які стосуються сфери дозвілля (я - колекціонер, спортсмен, читач, глядач).

2. Особистісна ідентичність: фемінні характеристики (я -турботлива, чуттєва, залежна, лагідна, мрійлива); маскулінні характеристики (я - сильний, сміливий, цілеспрямований, самостійний, незалежний, агресивний); нейтральні характеристики (я - веселий, красивий, добрий, відданий, охайний, працьовитий, лінивий).

Звертається увага на те, чи була наявною у самоописі характеристика, що визначає стать (я - “чоловік/жінка, юнак/дівчина), та визначається порядок її згадування (перші три місця свідчать про значущість цієї характеристики у структурі Я-концепції особистості -за перше місце нараховується 3 бали, друге - 2, третє і далі - по 1). Підрахувати кількість характеристик в кожній з виділених категорій та занести до таблиці.